

MANZUM OĞUZNÂME

KEMAL ERASLAN

GİRİŞ

Zengin bir destan geleneğine sahip olan Türkler'in çeşitli devir ve sahalarda meydana getirdikleri *Yaradılış, Türeyiş, Göç, Ergenekon, Bozkurt, Şu* gibi destanî rivâyetler ile (bilgi için bk. Köprülüzâde Mehmed Fuâd, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 50-76) Radloff'un Kırgız Türkleri arasından derlediği *Manas Destanı* (bk. W. Radiöf, *Proben, der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, Sanktpetersburg 1885, c. V) yanında, Oğuz Türkleri'nin gerek Oğuz Kağan'ın şahsiyeti, gerekse kendi iç mes'eleleri etrafında teşekkül eden destanî rivâyetleri de önemli bir yer tutar. Umûmiyetle *Oğuznâme* diye adlandırılan bu rivâyetlere âit başlıca metinler şunlardan ibarettir : Reşîdü'd-dîn'in *Câmi'ü't-tevârîh* adlı tanınmış eserinde yer alan rivâyet, Uygurca *Oğuz Kağan destam*'ndan bir parça, Ebu'l-Gâzi Bahâdır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si, Yazıcızâde Alî'nin İbn-i Bibi'nin *El-evâmirü'l-alâ'iyye fi'l-umûri'l-alâ'iyye* adlı eserinin tercümesi olan *Târîh-i Âl-i Selçuk*'uman başında yer alan ve Reşîdü'd-dîn'in bir özeti olan rivâyet, *Dede Korkut Oğuznâmeleri* (bunlar hakkında bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar'a Âit Destanî Mahiyette Eserler*, Ank. Üniv. DTCF. Dergisi, c. XVII, sy. 1-2, Ankara 1959, s. 359-455) ile burada yeni bir neşrini yaptığımız Uzunköprü'de ele geçen bir mecmuada yer alan manzum bir *Oğuznâme*'dir.

U z u n k ö p r ü n ü s h a s ı :

Yeni bir neşrini yaptığımız *Oğuz Kağan destam*'nm bu manzum ve islâmî varyantı, Uzunköprü'de Seyyid Ali adında bir şahsın kitapları arasında bulunan bir mecmuada yer almaktadır. Bugün kayıp olan bu mecmua, verilen bilgiye göre 15 varaktan ibaret olup 4 varaklı manzum bir *Oğuznâme*'yi, 11 varaklı da *Atebetü'l-hakâyık*'tan bir bölümü içine almakta imiş. Baştan, ortadan ve sondan eksik olan mecmuanın istinsah yeri, istinsah tarihi ve müstensahi belli değilmiş (bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakâyık*, İstanbul 1951, s. 32-33). Fuâd Köprülü de bir yazısm-

da aynı bilgilerin yanında, mecmua eb'adının 12,5 X 19 olduğunu kaydetmektedir (bk. Köprülüzâde M. Fuat, "Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika daha", *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 84). Bu manzum *Oğuznâme*'yi ilk defa neşreden H.N. Orkun ise mecmua hakkında yeterli bilgi vermemekte, sâdece mecmuanın kimden ve nasıl intikal ettiğini belirtmekle yetinmektedir (bk. *Oğuzlara Dair*, Ankara 1935, s. 96). Bu tip eserlerin anonim olması sebebiyle, metni kimin nazmetmiş olduğuna dâir mecmuada herhangi bir kaydm bulunamaması da normal karşılanmalıdır.

Metnin yazısı oldukça okunaklı bir ta'liktir. Her sahifede çift sütun üzerinde 13 beyit bulunmaktadır. Müstensihin dikkatsiz biri olduğu yer yer yanlış ve eksik yazılışlardan anlaşılmaktadır. Yanlış yazılışlar dip notta, eksik yazılışlar da [] içine alınmak suretiyle tamamlanarak metinde belirtilmiştir.

U z u n k ö p r ü n ü s h a s ı n ı n m u h t e v a s ı :

Uzunköprü nüshasındaki bu manzum *Oğuznâme*, Reşidü'd-dîn'in *Câmiü't-tevârih* adlı eserinin birinci cildinin başında yer alan Oğuz rivâyetlerinin, Yazıcızâde Alî'nin *Târîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserinin başında yer alan *Oğuznâme*'de olduğu gibi, bir özeti durumundadır. 104 beyitten ibaret olup mesnevî tarzında nazmedilen bu varyant, metnin baştan ve sondan eksik olması sebebiyle, sâdece Oğuz'a âit rivâyetlere yer vermektedir. Bunlar, Oğuz'un doğuşu, üç gün sonra anasının südünü emmeyişi ve anasını İslâmiyet'e dâvet edişi, kendisine Oğuz adını veriş, ahlâkı ve meziyetleri, evleniş, ilk iki karısı olan amcalarının kızlarını, İslâmiyet dâvetini reddedişleri sebebiyle sevmeyiş, hak dinini kabul eden üçüncü karısının ise Oğuz tarafından sevilmiş, diğer iki kadının üçüncü karısını kıskanıp Oğuz'u babasına şikâyet edişleri ve Oğuz'un yeni bir din tutup ata dininden uzaklaştığını haber verişleri, Kara Han'ın Oğuz'u öldürmeye karar veriş, Oğuz'un babası ve amcaları ile yaptığı savaşta gâlip gelişi ve nihayet Oğuz'un fethettiği yerlerin zikredilişi'nden ibarettir.

Yazıcızâde *Oğuznâme*'sinde de aynı rivâyetler yer aldığı gibi (bk. *Târîh-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Revân Ktp. 1390, 1b-14b), ayrıca «*Oğuzuñ vaşiyet idüp töre koduğı ve ahlâkı ve sîreti ve emsâl ve hikmet sözleri*» başlığını taşıyan bir kısım da bulunmaktadır (bk. aynı yazma, 15a-19b) ki bu kısım Uzunköprü nüshasında yer almamıştır.

U z u n k ö p r ü n ü s h a s ı n ı n v e z n i :

Metnimiz arûzun bahr-i tekârüb veya bahr-i mütekârib adı verilen feülün, feülün, feülün, feül vezni ile yazılmıştır. Şehnâme vezni de denilen bu ölçü, yer

yer aksaklıklara rağmen metnimizde başarıyla kullanılmıştır, denilebilir. Vezin aksaklıkları sırası geldikçe dip notlarda belirtilmiştir.

Uzunköprü nüshasının imlâ husûsiyetleri :

Metnimizin imlâ husûsiyetleri kısaca şu noktalarda özetlenebilir:

1. Ünlülerin yazılışı tam bir kararlılık göstermemektedir. Bazı kelime kök ve gövdeleri ile bazı eklerde devamlı olarak bir kısım ünlülerin yazılmadığı görülmektedir. Bunlar metinde () içine alınarak belirtildiğinden burada ayrıca misallerle ele alınmasına lüzum görülmemiştir.

2. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerde ç sesi hep چ ile yazılmıştır : *atum-ç* (19), *çâremiz* (63), *çını* (9), *halaç* (94), *saçar* (88) v.b. gibi.

3. Zarf-fiil eki -p daima ب ile yazılmıştır : *bolup* (70), *kılıp* (1), *silep* (10), *tutup* (33), *yükünüp* (32) v.b. gibi.

4. ñ sesi daima نك şeklinde yazılmıştır : *añgladı* (17), *oğuznuñg* (21), *t(e)ñgri* (44) v.b. gibi.

5. Türkçe kelimelerde yan yana bulunan iki t ünsüzü tek ت ile yazılmıştır. Metinde yazılmayan ikinci t sesi () içinde belirtilmiştir.

6. Bazı ekler Uygur imlâ geleneğinin tesiri ile ayrı yazılmıştır. Bu durumdaki ekler metinde - ile belirtilmiştir.

7. Bazı yanlış yazılışlar metinde dip notta belirtilmiştir.

8. Eksik yazılan ses ve ekler metnimizde [] içine alınarak tamamlanmıştır.

Uzunköprü nüshasının dil husûsiyetleri :

Uzunköprü nüshasının dil husûsiyetlerine geçmeden önce bu husûsta ileri sürülen görüşleri kısaca belirtelim: Metni ilk defa neşreden H.N. Orkun, «Metnin dili Aybe-tül-hakâyık'm dilidir. Orada geçen sözler aynı mânada burada da kullanılmaktadır.» demektedir (bk. *Oğuzlara Dair*, s. 96). Bizce metnin dilini *Atebeti'l-hakâyık*'m dili ile bir tutmak doğru değildir. Bilhassa w (و) sesi bakımından metnimiz tamamen ayrı bir husûsiyet göstermektedir. *Atebeti'l-hakâyık* için mühim bir husûsiyet olan bu ses, metnimizde yer almamaktadır. Metnimizin dili-

nin $b > w > v$ inkişafının tamamlanmasından sonraki bir devreye, bir ihtimal olarak Karahanlı Türkçesi ile Klâsik Çağatay öncesi arasındaki bir devreye âit olduğu söylenebilir. Fuâd Köprülü ise «Şark Türkçesi ile mesnevi şeklinde yazılmış manzum bir Oğuznâme parçasıdır.» demektedir (bk. *Araştırmalar*, s. 84). Ancak «Şark Türkçesi» tabiri umûmî bir mâna taşıdığından, metnin dilinin hangi saha ve devreye âit olduğunu açıkça belirtmekten uzaktır. R.R. Arat da, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde daha ziyade mecmuadaki *Atebetü'l-hakâyık* metninin dili üzerinde durmuş. destan metnini ele almamıştır (bk. aynı neşir, s. 32-34). Z.V. Togan, Reşîdü'd-dîn Oğuznâmesinden bahsederken, «Bazı Oğuznâme nüshasında sizler yerine siler, Hind yerine Eneket isminin gelmesi, bu Oğuznâme'nin evvelce Argu dilinde yazılmış olduğunu gösterebilir.» demektedir (bk. A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili, İstanbul 1972 s. 119). Her ne kadar metnimizde *siler* şekli kullanılmış ise de, bu noktayı dikkate alarak Togan'ın görüşüne katılmak oldukça zordur.

Aşağıda da izah edeceğimiz ses ve şekil husûsiyetleri göz önüne alınırsa, metnimizin dilinin Klasik Çağatay yazı dili öncesi 13. veya 14. asra âit Doğu Türkçesi metni olduğu kabul edilebilir.

Metnin ses ve şekil husûsiyetleri başlıca şu noktalarda toplanabilir :

1. Tasrif ve teşkil eklerindeki $ğ/g$ sesi muhafaza edilmekle beraber, bazen ünsüz uyumu neticesi bu sesin k/k' li şekli de görülmektedir (bk. indeks).
2. Birden fazla heceli kelime sonundaki $ğ/g$ sesi muhafaza edilmiş, bir misâlde sertleşmiş ($k(a)muğ < kamuğ$ (33), bir misâlde ise düşmüştür ($k(a)tlan- < katıylan-$ (20)).
3. $d > z > y$ inkişafı bakımından metnimiz karışıklık göstermektedir (bk. not : 2).
4. $b > w > v$ inkişafı bakımından metnimiz v tarafında olması ile Karahanlı ve Harezmi Türkçesi'nden ayrılmaktadır (bk. not : 12).
5. Metnimizde y protezi bakımından da durum karışıktır, y 'li ve y 'siz şekiller metinde bir arada bulunmaktadır (bk. not : 11).
6. v protezi bakımından metnimizde v 'siz şekiller yer almaktadır (bk. not : 25).
7. Pronominal n metnimizde bazen yer almış, bazen de almamıştır (bk. not : 5).

8. Kelime başında *t-* normal olarak muhafaza edilmiştir, sâdece *ti-* fiili *di-* şekliyle de geçmektedir. (bk. indeks)

9. *e / i* (veya *e / e*) inkişafı bakımından metnimizde bir istikrar yoktur (bk. not : 4).

10. Yardımcı ünlüler eskiden olduğu gibi metnimizde de düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanmıştır.

11. Hâl ekleri bakımından metin şu şekilleri göstermektedir :

İlgi hâli	: - <i>nîng</i> / - <i>nîng</i> ; - <i>miñg</i> / - <i>nüñg</i>
Vasıta hâli	: Umûmiyetle - <i>nı</i> / - <i>ni</i> , 3. şahıs iyelik ekinden sonra - <i>n</i> (Eski Türkçe'de isimlerden sonra kullanılan - <i>ğ</i> / - <i>g</i> ise metnimizde hiç geçmemektedir).
Çıkma hâli	: Normal olarak - <i>ğa</i> / - <i>ge</i> , bazen de - <i>ka</i> / - <i>ke</i> , nadir olarak - <i>a</i> / - <i>e</i>
Bulunma hâli	: - <i>da</i> / - <i>de</i> , bir misâlde ise - <i>te</i> (<i>âkıbette</i> 30).
Verme hâli	: - <i>dın</i> / - <i>din</i>
Yükleme hâli	: <i>bile</i> , <i>birle</i> , <i>birile</i> edatı ile teşkil edilmektedir; iki misâlde de eski - <i>n</i> ekinin kalıplaştığı görülmektedir : <i>közün</i> (35), <i>küçün</i> (4).
Eşitlik hâli	: <i>teg</i> edatı ile teşkil edilmektedir.

12. İyelik eklerinin durumu şöyledir :

Teklilik 1. şahıs	: - <i>m</i>	Çokluk 1. şahıs	: - <i>mız</i> / - <i>miz</i>
2. şahıs	: - <i>nîg</i>	2. şahıs	: - <i>nîgız</i> / - <i>nîgiz</i>
3. şahıs	: - <i>i</i> / - <i>i</i>		: - <i>nîguz</i> / - <i>nîgüz</i>
	: - <i>sı</i> / - <i>sı</i>	3. şahıs	: - <i>ları</i> / - <i>leri</i>

13. İsimden isim yapma eklerinden -*lıg* / -*lig*; -*luğ* / -*lüg* ve -*sız* / -*siz*, -*suz* / -*süz* düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri ile görülmektedir. (bk. indeks).

14. Şekil ve zaman eklerinin durumu metnimizde şöyledir :

Geniş zaman	: - <i>r</i> , - <i>ar</i> / - <i>er</i> , - <i>ur</i> / - <i>ür</i>
Görülen geçmiş zaman	: - <i>dı</i> / - <i>di</i> , - <i>tı</i> / - <i>ti</i>
Öğrenilen geçmiş zaman	: - <i>muş</i> / - <i>miş</i>
Gelecek zaman	: - <i>ğa</i> / - <i>ge</i> , - <i>ğay</i> / - <i>gey</i>
Şart	: - <i>sa</i> / - <i>se</i>
Emir	:

- Teklik 1. şahıs : *-ayıñg / -eyiñg*
bazen *-ay / -ey*
2. şahıs : (metinde yok)
3. şahıs : *-sun / -sün*
- Çokluk 1. şahıs : *-alıñg / -eliñg*
2. şahıs : *-ñg*
3. şahıs : (metinde yok)
- Menfi geniş zaman : *-maz / -mez, -mas / -mes*

15. Metinde geçen isim-fiil ekleri şunlardır : *-ar / -er, -ur / -ür; -ğan / -gen, -kan / -ken; -muş / -miş*

16. Zarf-fiil ekleri olarak da metnimizde şunlar görülmektedir : *-a / -e, -u / -ü; -may / -mey; -p*

17. *tur-* yardımcı fiili bildirme fonksiyonunda kullanıldığında umûmiyetle *-dur / -dür, -tur / -tür* şeklinde ekleşmiş olarak geçmektedir (bk. indeks)

18. Şahıs zamirlerinin ve çekimli şekillerinin durumu ise metnimizde şöyledir :

- Teklik 1. şahıs : *men / min, meniñg, mini, mañga, minde*
2. şahıs : *sin, sini, sañga*
3. şahıs : *ol, anıñg, anı, añga, andın*

- Çokluk 1. şahıs : *biz, biziñg, bizni, bize*
2. şahıs : *siz, sizni, sizdin; siler, silerge*
3. şahıs : (metinde geçmemektedir)

19. Dönüşlülük zamiri olarak metnimizde öz kullanılmıştır.

20. İşâret zamiri olarak kullanılan *bu*'nun çekimli şekilleri şöyledir : *munuñg, bunlar / munlar, bularnuñg, bularnu, bularğa.*

21. Metnimizde kullanılmış olan pek çok eş-mânalı kelimelerin (synonyme) başlıcaları şunlardır : *ay- / ayıt- / ayt- ~ söyle- ~ sözle-; barı ~ barça ~ köp ~ telim; emçek ~ emüg; it- ~ kıl-; keyin ~ soñ; kiç- / keç- ~ öt- v.b. gibi.*

U z u n k ö p r ü n ü s h a s ı n ı n i l k n e ş r i

Uzunköprü nüshasındaki manzum *Oğuznâme*, ilk defa H.N. Orkun tarafından, *Ülkü* mecmuası'nda «*Bir Oğuz Efsanesi*» başlığı altında, metin, tercüme ve fotokopi olarak neşredilmiştir (bk. *Ülkü, Halkevleri Dergisi*, c. 6, sy. 3-4, Birinci Kânun, s. 267-275). Aynı neşir, daha sonra nâşirin «*Oğuzlara Dair*» adh eserine indeks ilâvesi ile alınmıştır (bk. *Oğuzlara Dair*, Ankara 1935, s. 96-107 Asıl Metin, s. 108-120 Tercüme, s. 121-133 İndeks ve sekiz sahife fotokopi).

H.N. Orkun'un neşri ilmî bir neşir olmaktan çok uzak olduğu gibi, metnin tesbiti ve transkripsiyonu bakımından da oldukça hatalıdır. Bu hataları birer birer belirtmek lüzumsuz olacağından, bunları üç noktada toplayıp ifâde etmeyi uygun bulduk:

1. Metin bir hayli yanlış okunduğu gibi, neşir filolojik esaslardan da oldukça uzaktır.
2. Yer yer asıl metin ile tercüme arasında tutarsızlıklar mevcuttur.
3. İndeks tertip bakımından gramatikal indeks esaslarından yoksun olduğu gibi, bazı kelimeler mânalandırılmamıştır.

Buna rağmen, bizdeki Türkoloji çalışmalarının o zamanki durumu göz önüne alınırsa, bunları normal karşılamak ve H.N. Orkun'un hizmet ve gayretini şükranla anmak gerekir.

O.Ş. Gökyay, «*Oğuzlara Dair*» adlı esere yazdığı bir tanıtma ve tenkid yazısında, metin, tercüme ve indeksle ilgili aksaklıkların bir kısımına işâret etmiş ve bazı yanlışları düzeltmiştir (fazla bilgi için bk. Orhan Şaik, *Oğuzlara Dair*, Ülkü, Halkevleri Dergisi, c. 7, sy. 38, Nisan 1936, s. 148-155).

Yeni neşirde göz önünde tutulan esaslar :

Uzunköprü nüshasında yer alan bu manzum *Oğuznâme*'yi yeniden neşre hazırlarken göz önünde tuttuğumuz ve kabul ettiğimiz esasları başlıca şu noktalarda özetleyebiliriz :

1. Metni mümkün olduğu kadar tam ve doğru olarak tesbit etmeye çalıştık. Bununla beraber bir iki kelime üzerinde kesin bir karara varamadığımız için bunları metinde eski yazı ile vermeyi ve notlar bölümünde izah etmeyi uygun bulduk.
2. Metnin imlâ husûsiyetlerini de belirtmek için Türkçe kelimelerde yazılmayan ünsüzleri () içinde, tamamlamaları da [] içinde belirttik.
3. Ayrı yazılan ekler, tire ile belirtildi.
4. Tercümede mümkün olduğu kadar metne sadık kaimdı, ancak mânâyı tamamlamak için gerekli ilâveler, () içine alındı.
5. İndeks ise, bütün gramer şekillerini ve çeşitli kullanışları belirtecek şekilde tertip edildi.

M E T İ N

- I 1 (1) k(a)ra han ulusnı tüzet(t)i bilip
hudānı unutup y(a)man iş kılıp
- 2 (2) izi rüzī kıldı bir oğlan aṅga
ne kim kışşalarm ayaym s(a)ṅga
- 3 (3) toğup üç kün öt(t)i emüg em(m)edi
anasmıñg hergiz südi t(a)m(m)adı
- 4 (4) anası k(a)tıg k(a)zgu oğlı üçün
birip emçek ana ni kılsun k(ü)çün
- 5 (5) tüşinde körer oğlı aytu[r] aṅga
eş(i)tseñg anam bir sözüm bar s(a)ṅga
- 6 (6) sin ol t(e)ṅri-ğa büt İmān-ğa ulan
koy ol bāṭıl işni bu yan-ğa ulan
- 7 (7) eger mundağ itseñg emer m(e)n sini
yok erse öler m(e)n n'iter s(e)n mini
- 8 (8) anası eş(i)t(t)i bu sözni turup
şükür kıldı haq-qa yüzini sürüp
- 9 (9) çını birle büt(t)i yaratқан-ğa ol
bu işdin tuyundı ni hoş toğrı yol
- 10 (10) eme b(a)şladı ol oğul süt tilep
anası emüzdi b(a)şmı silep
- 11 (11) bir ıl kiçti oğlan uluğ bold[ı] hoş
anası sözindin kıılır irdi cüş

(4) İkinci mısra metinde «birip emçek anası ni kılsun k(ii)çün» şeklindedir ki vezne göre bir hece fazlalık vardır.

(5) Birinci mısra metinde «tüşinde körer kim oğlı aytu[r] aṅga» şeklinde olduğundan vezin gereği «kim» kelimesi fazladır.

TERCÜME

- (1) Kara Han ulusu bilip (bilerek) düzene koydu,
(fakat) Hüdâ'yı unutup (unutmakla) kötü iş yaptı.
- (2) Tanrı ona bir oğlan nasip etti,
ne kıssaları varsa, sana söyleyeyim.
- (3) Doğup, üç gün geçti, meme emmedi,
anasının asla südü damlamadı.
- (4) Anası oğlu için çok kaygılı idi;
güçlülkle meme vermekten başka ne yapsın?
- (5) Rüyasında görür ki oğlu ona
«İşitsen, anam, sana bir sözüm var.» der.
- (6) «Sen o Tanrı'ya inan, îmana gel,
o bâtil işi koy, bu yana gel (katıl).
- (7) Eğer böyle yaparsan, ben seni (südünü) emerim;
yoksa (aksi halde) ölürüm, beni neylersin?»
- (8) Anası bu sözü işitti (işitince), durup
Hakk'a yüz sürüp şükür kıldı.
- (9) O (anası) Yaradan'a sıdkı ile îman etti,
bu işten ne hoş ve doğru bir yol...
- (10) O oğul (çocuk) süt dileyip emmeğe başladı;
anası da başını okşayarak emzirdi.
- (11) Bir yıl geçti, oğlan iyice büyüdü;
anası sözünden coşuyordu.

- 12 (12) atası k(a)ra han s(e)ve başladı
köp il-niñg içinde anı qaşladı
- 13 (13) ayur bir kün erte oğul atı-nı
dimedük, t(i)yeliñg munuñg zātı-nı
- II 1 (14) meşveret kııalmıg öziñge b(u)run
اوراچكافي yoqtur munuñg t(e)g y(u)run
- 2 (15) m(e)niñ urğum içre munuñg t(e)g kişi
yoq irdi bu bolğay halāyık b(a)şı
- 3 (16) kim aş tart(t)ı barça yidiler boğuz
oğul öz atını atadı oğuz
- 4 (17) eş(i)tken bu sözni barı tañgladı
oğuznuñg işi-ni k(a)muğ añgladı
- 5 (18) yüz[i] kö[r]klüg erdi kılıkı sılığ
köñgüli mihirliğ sözi hüb yılığ
- 6 (19) atım-çı bahādur yüreklig özi
uyatlıg müselmān çınoq-tur sözi
- 7 (20) bu iş birle avğa müdām atlanur
kim öz dīni içre k(a)tıg k(a)tlanur
- 8 (21) atası k(a)ra han oğuznuñg üçün
inisi kızını köçürdi küçün
- 9 (22) uluğ toylar it(t)i ulus toyladı
oğuz öz hatunı bile toyladı
- 10 (23) alur cüftige kim mini sin tiseñg
s(e)ver m(e)n sini hoş müselmān iseñg
- 11 (24) hatunı bu sözni kabül kılmadı
oğuz hem közi-ge anı ılmadı

(13) *zātını* kelimesi metinde زاتی şeklinde yazılmıştır.

(14) *yoqtur* kelimesi metinde بو قور تور şeklinde yazılmıştır.

(22) Birinci mısra ifâde bozukluğu vardır, cümlelinin fâili teklik L. şahıs olduğundan *cüftige* kelimesi ya *cüftke*, ya da *cüftümge* olmalıydı.

(24) İkinci mısra metinde «oğuz hem anı közi-ge anı ılmadı» şeklindedir, dolayısıyla *anı* kelimesinin biri fazladır.

- (12) Babası Kara Han, (onu) sevmeğe başladı,
çok halkın içinde onu itibarlı kıldı (övdü).
- (13) (Kara Han) bir gün sabahleyin «Oğul adını demedik (ona
ad koymadık), bunun kişiliğinden bahsedelim.» dedi.
- (14) «Önce kendisiyle görüşelim,
bunun gibi ----- yoktur.
- (15) Benim soyum içinde bunun gibi kişi yok idi,
halkın başı (önderi) bu olacak.»
- (16) Ziyâfet çekti, herkes doyasıya yedi;
oğul da kendisini «Oğuz» diye adlandırdı.
- (17) Bu sözü işiten herkes hayret etti;
Oğuz 'n işini tamamı anladı.
- (18) Yüzü güzel, ahlâkı temiz,
gönlü vefalı, sözü cana yakın idi.
- (19) Kendisi atıcı (nişancı), bahadır, yürekli,
terbiyeli, müslüman ve gerçek sözlü idi.
- (20) Bu iş ile daima ata binip ava gider,
dini içinde (din yolunda) çok çabalardı.
- (21) Babası Kara Han, Oğuz için,
küçük kardeşinin kızını güçlkle eve getirdi.
- (22) Büyük ziyâfetler verdi, halkı dâvet etti;
Oğuz da kendi hatunu ile eğlendi.
- (23) «Eğer (Tanrı'ya îman ettiğini) deşen, beni eş olarak alırsın;
iyi müslüman olursan, ben de seni severim.»
- (24) Hatunu bu sözü kabul etmedi,
Oğuz da ona değer vermedi.

- 12 (25) هاتون t(e)g evinde t(u)gur
oğuz kirse çıksa anı köp urur
- 13 (26) atası k(a)ra han körüp bildi çın
inisi kızığa oğuz kıldı kın
- III 1 (27) y(a)na bir inisi bu kür han kızın
ay(i)t(t)ı oğuzğa kıl emdi güzîn
- 2 (28) anı taķı aldı oğuz s(e)vmedi
t(a)yağ-dın közi-ni anıñ açmadı
- 3 (29) ayur bir izığa çmoğ büte sin
s(e)veyin sini hoş cān(i)m birle min
- 4 (30) yok erse munuñ t(e)g bil ay turğunğ uş
-aķıbette bolğunğ s(e)n uş minde boş
- 5 (31) kız aytur uluğ söz bu söz sözleme
atañğ dīni-ni tut oğün közleme
- 6 (32) barur m(e)n k(a)ra han k(a)t(i)nda t(u)rup
yükünüp ayur m(e)n yüzümni urup
- 7 (33) oğuz çıktı sizdin tutup özge dīn
t(i)yür m(e)n t(i)di kör bu k(a)muğ bedin
- 8 (34) oğuz tındı artuğ ağız açmadı
özün yıgdı özge sözün s(a)çmadı
- 9 (35) iki kızını özge közün körmez ol
bularñıñ k(a)tığa y(a)v(u)ğ turmaz ol
- 10 (36) atası k(a)ra han bu işni bilip
oğuzğa ay(i)t(t)ı āheste k(e)üp
- 11 (37) y(a)na bir inisi kızın al tidi
muvāfıq tüşürgey anı bir izi
- 12 (38) kola birdi anı oğuzğa özi
y(a)raşur bu kızığa oğuznuñ sözi
- 13 (39) oğuz bir kün avdın k(e)lürde körer
atağlıķı kızını t(a)n(i)r hem sorar

(27) güzîn kelimesi metinde كوزین şeklinde yazılmıştır.

- (25) ساندو hatun gibi evinde durur,
Oğuz girse çıksa (eve her gelişinde ve evden ayrılışında)
onu çokça döver.
- (26) Babası Kara Han, görüp iyice bildi ki,
Oğuz, küçük kardeşinin kızına ezâ etmektedir.
- (27) Yine diğer küçük kardeşi Kür Han'ın kızını,
«Şimdi seç!» diye Oğuz'a söyledi.
- (28) Oğuz onu da (eş olarak) aldı, fakat sevmedi,
dayaktan onun gözünü açmadı.
- (29) «Eğer bir (olan) Tanrı'ya gerçekten îman edersen,
seni candan severim.» der.
- (30) «Yoksa (aksi halde) şöyle bil ki,
sonunda benden boş olacaksın (olursun).»
- (31) Kız «Bu söz ulu sözdür, böyle söz söyleme,
atan dinini tut, başka (yol) gözleme.» der.
- (32) «Kara Han'ın huzuruna varırım
secde edip, yüz sürüp derim (ki) :
- (33) Oğuz başka bir din tutup sizden ayrıldı,
derim.» dedi; bütün bu kötülüğünü gör!
- (34) Oğuz ziyâdesiyle susup ağız açmadı,
kendisini topladı ve başka söz söylemedi.
- (35) O, iki kızı farklı gözle görmez,
bunların yanına yakın varmaz.
- (36) Babası Kara Han bu işi bilip
yavaşça yaklaşarak Oğuz'a söyledi (ki) :
- (37) Yine, diğer bir küçük kardeşi kızını almasını söyledi;
ola ki bir olan Tanrı onu uygun düşür.
- (38) Onu Oğuz'a kendisi istedi;
bu kıza Oğuz'un sözü yaraşır (hoş gelir).
- (39) Oğuz bir gün avdan geldiğinde,
nişanlısı kızını görür, tanır ve sorar :

- IV 1 (40) ay(ı)t(t)ı sin emdi m(e)niñ sin özüñg
ayayın s(a)ñga m(e)n bileyin sözüñg
- 2 (41) eger bir tip anı büter erse s(e)n
y(a)nut y(a)lışılık-lar öküş kılğa m(e)n
- 3 (42) bu sözni eş(i)t(t)i kız aytur revân
sin ayğan-nı aytay t(u)rup m(e)n hemân
- 4 (43) ni aysañg ayaym ay(ı)t aytayın
bu şirk ü nifâkdın çınok k(a)ytayın
- 5 (44) uşal t(e)ñgri birdiir büter m(e)n añga
y(a)na ni dimekni ayu bir m(a)ñga.
- 6 (45) munuñg t(e)g tidi kız İmân k(e)ltürüp
oğuz s(e)vdi kızını sözige bütüp
- 7 (46) niçe yıl munuñg t(e)g tirig-lik kılur
kim ol t(e)ñgrisini t(a)nır hem b(i)lür
- 8 (47) uş andın soñg avğa müdām aţlanur
nökerleri birle yörip kuş salur
- 9 (48) k(a)ra ħan evinde y(a)raşturdı toy
öküş k(ı)sraq öldi saķış-s(ı)z bu koy
- 10 (49) k(e)lin-lerni evge k(e)türdi b(a)rıp
y(a)na y(a)ħşı-lık-nıñ uruğın t(a)rıp
- 11 (50) ağ(ı)rladı toyda bularnı t(e)lim
özi kılķı körklüg selim dil-ħalim
- 12 (51) k(e)lin-lerge aydı silerge m(e)niñg
sözüm bar ayayın siler hem biliñg
- 13 (52) siz iki k(e)lin-niñg yüzi körklüg üz
biriñg(i)z kabıhraķ yoķ ol yüzde uz
- V 1 (53) nidin siz ik(e)vni oğuz s(e)vmedi
bu körksüz k(e)lin-ni urup k(a)vmadı
- 2 (54) y(a)na artuķı uş s(e)veri budur
ni-din sizni s(e)vmez sebebi nidür

(54) *sebebi* kelimesi metinde سببى şeklinde yazılmıştır.

- (40) «Sen şimdi benimsin» dedi,
«Sana söyleyeyim ve senin sözünü (kararını) bileyim.
- (41) Eğer, birdir, diyip ona (Tanrı'ya) îman edersen,
karşılığında (sana) pekçok iyilikler yaparım.»
- (42) Kız bu sözü işitti ve hemen dedi ki :
«Ben hemen senin söylediğini söyleyeyim.
- (43) Ne desen, onu diyeyim; söyle söyleyeyim;
bu şirk ve nifaktan gerçekten vazgeçeyim.
- (44) O Tanrı birdir, ona îman ederim;
yine (ayrıca) ne demek gerektiğini bana diyiver.»
- (45) Kız böyle diyerek îman getirdi;
Oğuz da sözüne inanıp kızı sevdi.
- (46) Nice yıl bu şekilde yaşarlar;
o (kız) Tanrı'sını tanır ve bilir.
- (47) Ondan sonra Oğuz daima ava gider,
mâiyeti ile dolaşıp kuş salardı.
- (48) Kara Han evinde ziyâfet düzenledi;
pekçok kısrak ve sayısız koyun öldü (kesildi).
- (49) Gelinlerini varıp eve getirdi;
yine iyiliğin tohumunu ekti.
- (50) Ziyâfette bunları çokça ağırladı;
kendisi, huyu güzel, kusursuz, yumuşak gönüllü idi.
- (51) Gelinlere dedi (ki) : «Sizlere benim
bir sözüm var, sizler de bilin!
- (52) Siz, iki gelinin yüzü güzeldir;
(diğer) biriniz ise çirkindir ve o yüzde tenasüp yoktur.
- (53) Sizin ikinizi Oğuz niçin sevmedi,
bu çirkin gelini niçin vurup kovmadı?
- (54) Yine fazlaca sevdiği budur;
neden sizi sevmez, sebebi nedir?

- 3 (55) ayı-tıñg bileyin sözüñgüz barın
deväsın kılayın bu künde yarın
- 4 (56) bu iki k(e)lini eş(i)t(t)i bu söz
y(a)na t(a)ptı fırsat uluğ açtı köz
- 5 (57) biz ik(e)vge aydı müselmān boluñg
biz ayduq cevābın unutma yoluñg
- 6 (58) öz atañg dīni-ni qoyar s(e)n ne-çün
y(a)na birni yol tip ayur s(e)n küçün
- 7 (59) biz uş han dīni-ni qoya birmedük
oğuznuñg dīn(i)ğa uyup kirmedük
- 8 (60) uşal bir(i)mizni müselmān kılıp
s(e)ver bizni s(e)vmez közi-din salıp
- 9 (61) ay(i)t(t)ı ne kim sözlerin b(a)rçasın
uşat(t)ı oğuznuñg köñgül sırçasın
- 10 (62) k(a)ra han eş(i)t(t)i bularuñg sözün
k(a)tıg k(a)dıgu boldı köyürdi özin
- 11 (63) ayur uşbu işke ne-dü[r] çāremiz
y(a)m(a)n yolğa kirmiş ciger-pāremiz
- 12 (64) ini-ler bir(i)le ne kim big-lerin
uluğ-dın kiçik-ke k(a)muğ yig-lerin
- 13 (65) yığıp öz k(a)tıda bularğa ayur
k(e)lin-ler dimişi sözini ayur
- VI 1 (66) bular barça tañglap ta-accüb kılıp
oğuznuñg işini haqıkat bilip
- 2 (67) ayur hanga erklig siz ol siz biliñg
ni kim kılsañg(ı)z rāst özüñgüz kıluñg
- 3 (68) han aytur oğuzğa ölüm haq t(u)rur
biziñg dīn-ni qoydı oğünde yörür
- 4 (69) oğuz ölmekige becid boldı-lar
icāzet tilep destūri qoldılar
- 5 (70) y(a)na han k(a)tıdın çıkıp bir bolup
oğuz k(a)dıgusındın köñgül-ler tolup

- (55) Sözüünüz ne varsa, hep söyleyin, bileyim:
çâresini bugün-yarın yerine getireyim.»
- (56) Bu iki gelini bu sözü işitti (işitince),
yine fırsat buldular ve gözlerini kocaman açtılar.
- (57) Bizim ikimize «Müslüman olun!» dedi;
biz cevap olarak «Yolunu unutma!» dedik.
- (58) «Öz atan dinini niçin terk ediyorsun,
yine bir başka şeyi yol diye, zorla niçin söylüyorsun?»
- (59) «Biz han dinini koyuvermedik,
Oğuz'un dinine uyup girmedik.»
- (60) «O, birimizi (diğeri) müslüman edip
sever; bizi ise gözünden uzaklaştırıp sevmez.»
- (61) Ne (kadar) sözleri varsa, hepsini söylediler;
Oğuz'un gönül sırçasını parçaladılar.
- (62) Kara Han bunların sözünü işitti (işitince),
çok kaygılandı ve yanıp yakındı.
- (63) «Bu işe çâremiz nedir?» der,
«ciğer-pâremiz kötü yola girmiş.»
- (64) Küçük kardeşleri ile mevcut beğlerini,
büyükten küçüğe bütün ileri gelenlerini,
- (65) Kendi huzurunda toplayıp
bunlara gelinlerin dediği sözleri söyler.
- (66) Bunların hepsi şaşırıp, hayret edip
Oğuz'un işini hakikat bilip
- (67) «Muktedir sizsiniz, siz bilirsiniz;
ne yapsanız, doğrudur, siz yapınız!»
- (68) Han, «Oğuz'a ölüm haktır,
bizim dinimizi terketti, başka yolda yürür.» der.
- (69) Oğuz'un ölmesinde kararlı oldular,
izin dileyip ruhsat rica ettiler.
- (70) Yine han huzurundan çıkıp bir olup (ittifak edip)
Oğuz'un kaygısından gönüller dolup...

- 6 (71) biri biri-ge söz ƙ(a)tıştı bular
bu Һandın oğuznuñ ƙanı-nı yular
- 7 (72) dise bolmas iş-dür oğuznuñ işi
bu iş-le[r] içinde öler köp kişi
- 8 (73) bu söz birle b(a)rça ç(e)rig yıgdı-lar
oğuznuñ kilü[r] yolına çıktı-lar
- 9 (74) y(a)na ol oğuznuñ s(e)ver Һatum
bar irdi ƙ(a)tında ƙ(a)rı atunu
- 10 (75) söz ıd(ı)p oğuzƙa y(i)berdi anı
kim iki Һatunuñ oñgardı sini
- 11 (76) atañg-ğa ay(ı)t(t)ı ne kim sizni pāk
ol iki y(a)man-nıñ ağızın-ğa Һāk
- 12 (77) Һāzır bol işiñg[ge] ziyān t(e)gmesün
ƙ(a)ra Һan barıp-tur sini y(e)ñgmesün
- 13 (78) bu sözni t(e)gürdi oğuzğa kişi
bī-dīn-din köp artuƙ müselmān tişi
- VII 1 (79) oğuz bildi işler tamāmın özi
nökerleri birle birök-tür sözi
- 2 (80) nökerlerge aydı izim bir ü bar
bize yarı-çı-dur köñgül ƙılma tar
- 3 (81) bu söz birle barça becid boldı-lar
uruş destürini t(u)rup ƙoldı-lar
- 4 (82) atası [ƙ(a)ra] Һan ç(e)rig birle b(a)t
y(e)tip k(e)ldi kördi oğuzƙa meded
- 5 (83) çıkıban oğuzƙa t(a)pundı özi
ciger-pāresinga raҺim-siz közi
- 6 (84) oğuzƙa y(a)ratƙan yarı birdi kör
atası közini kim oƙ ƙıldı kör
- 7 (85) bir oƙ zaҺm[ı] birle ƙ(a)ra Һan közi
cehennem-ƙa bardı ƙalıp bu sözi

(85) *zaҺmı* kelimesi metinde 𐰽𐰪𐰸 şeklinde yazılmıştır.

- (71) Bunlar karşılıklı konuştuılar;
handan Oğuz'un kanını koparırlar (isterler).
- (72) Oğuz'un işi olmayacak iştir;
bu işler içinde çok kişi ölür.
- (73) Bu söz ile hepsi asker topladılar,
Oğuz'un geliş yoluna çıktılar.
- (74) Yine o Oğuz'un sevdiği hatunu,
yanında yaşlı bir kadını var idi.
- (75) Haber gönderip onu Oğuz'a yolladı,
iki hatunun seni fitneledi, diye.
- (76) «Babana sizi tamamen anlattılar;
o iki kötünün ağzına toprak (olsun).»
- (77) «Hazır ol işine ziyan değmesin;
Kara Han varmıştır (yola çıkmıştır), seni yenmesin.»
- (78) Bu sözü biri Oğuz'a ulaştırdı;
dinsizden müslüman kadın daha çoktur.
- (79) Oğuz işlerin tamamını bildi;
mâiyeti ile sözü birdir.
- (80) Mâiyetine «Bir ve var olan Tanrı
bize yardımcıdır; gönlünüzü daraltmayın!» dedi.
- (81) Bu söz ile hepsi kararlı oldular,
durup vuruşma ruhsatını dilediler.
- (82) Babası Kara Han asker ile hemen ulaşip
geldi, Oğuz'a yardım yetiştğini gördü.
- (83) Çıkınca Oğuz'la karşılaştı;
gözü ciğerpâresine merhametsiz idi.
- (84) Gör, Oğuz'a Yaradan yardım etti;
babasının gözünü ok kör etti.
- (85) Bir ok yarası ile Kara Han'ın gözü (kör oldu),
bu sözü kalıp kendisi cehenneme vardı.

- 8 (86) han öldi ç(e)rigi k(a)muğ k(a)çtı-lar
t(a)muğ şerbetini köpi içti-ler
- 9 (87) murād birdi t(e)ngri oğuzka uluğ,
muñga b(a)ttı b(a)rça ulus il k(a)muğ
- 10 (88) k(a)ra han inileri k(a)çtı y(ı)rağ
firāk hasretinde s(a)çar kan k(a)rağ
- 11 (89) hııay [y(a)na] kırkız il andın t(u)rur
kör iblīs bular[ğa] biriptür gurür
- 12 (90) y(a)na özge ilni oğuz başladı
ni kim bātil işni k(e)yin taşıladı
- 13 (91) özi bilgen ilni müselmān kılıp
ibādet kıılır öz izi-sin bilip
- VII 1 (92) kim ol birge bolğan nökerle[r]iñge
birip teşrif artuğ sökel-leriñge
- 2 (93) sökel-ler tiken ol y(a)ralığ t(u)rur
uruş içre munlar kör arslan urur
- 3 (94) bular her biriñge oğuz at birür
h(a)l(a)ç kañğlı k(a)rluğ bu k(ı)pçağ erür
- 4 (95) b(a)şı uyğur erdi yığaç er bile
bularnıñ barında yoğ erdi kile
- 5 (96) bular barçaları oğuzka uyup
anı tip t(u)rurlar ögün-ni koyup
- 6 (97) bular barçasını y(ı)ğıp toyladı
bular barısıñga özür söyledi
- 7 (98) k(ü)muş altun ağ koy tükedi ülüş
çü taşsındin özge yoğ erdi yülüş
- 8 (99) müselmān-ğa tābi çü bolğan kişi
āhır vaqt-da bolğay güzün-ler başı

(95) *kile* metinde كِلا şeklinde yazılmıştır.

(99) *güzünler* metinde كوزينلار şeklinde yazılmıştır.

- (86) Han öldü, askerleri hep kaçtılar;
hepsi cehennem şerbetini içtiler.
- (87) Tanrı Oğuz'a murat verdi;
bütün halk tamamıyla kedere battı.
- (88) Kara Han'ın küçük kardeşleri uzaklaştılar;
ayrılık hasretinde gözler kan sağlar.
- (89) Hitay yine Kırgız halkı onlardandır;
gör, şeytan bunlara gurur vermiştir.
- (90) Yine başka ülkelere Oğuz baş oldu,
bâtil ne varsa hepsini arkaya fırlattı (terketti).
- (91) Kendi bildiği halkı müslüman edip,
Tanrısını bilerek ibadet kılar.
- (92) O, kendisiyle bir olan mâiyetine,
hastalarına fazlasiyle şeref ve mevki verdi.
- (93) Hastalar diken, o yaralıdır;
gör, savaşta bunlar arslan gibi vururlar.
- (94) Bunların her birine Oğuz ad verir:
Halaç, Kanglı, Karluk bu da Kıpçak'tır.
- (95) Önde geleni Ağaç-eri ile Uygur idi;
bunların hakkında ölçü yoktur.
- (96) Bunların hepsi Oğuz'a uyup
başka şeyi terkedip onun dediğini tutarlar.
- (97) (Oğuz) bunların hepsini toplayıp ziyâfet verdi,
bunların hepsine özürler söyledi.
- (98) Gümüş, altın, at, koyun çokça pay (olarak verdi),
çünkü alkıştan (takdirden) başka verecek şey yoktu.
- (99) Müslümana tâbi olan kişi,
âhır vakitte seçkinler başı olacak.

- 9 (100) bular her biriniñg bir yārānı bar
y(a)man künde boldı biri birge yār
- 10 (101) velī söz köp ilge uzatmay tidük
köpin koyduq emdi azın sözledük
- 11 (102) oğuz bilgen ilni uy(a)t(t)ı barın
kim andın k(e)çip-tür y(a)na köp k(a)rın
- 12 (103) irāk u ħorāsān bu rüm u fireng
mışır şām düvelini aldı beceng
- 13 (104) y(a)na hind ü zengī
sicistān u kâbül.....

NOTLAR

(1) tüzet(t)i (تُوْزِی) «düzeltilti, düzene koydu, tanzim etti, nizam verdi, nizama koydu». Metnin imlâ husûsiyeti (b. bk.) ve beytin mânası göz önüne alınarak, تُوْزِی imlâsı *tüzetti* şeklinde okundu. Bu okunuşa göre beytin Türkiye Türkçesi'ne nesir hâlinde çevrilişi şöyle olur: «Kara Han ulusu bilip (bile-rek) düzene koydu, (fakat) Hüdâ'yı unutup (unutarak, unutmakla) kötü iş yaptı.»

Kelimenin *tüzeti* (<*tüzet-i*) olarak okunuşu hâlinde, *tüzet-* esas fiili, *-i* ünlü zarf-fiil eki ile *bil-* yardımcı fiiline bağlanarak *tüzeti bil-* «düzeltebilmek» şeklinde iktidar çekimini kuran bir birleşik fiil meydana getirmiş olur (Türkçe'de iktidar çekimi için bk. AGr. § 249, 376; TDB. § 668; ayrıca Fund. I'de çeşidi Türk şive ve lehçelerinde iktidar çekimi ile ilgili kısımlar). Buna göre de beytin nesir hâlinde ifâdesi şöyle olabilir: «Kara Han ulusu düzene koyabilip (koyabildiği halde), Hüdâ'yı unutup (unuttuğu için) kötü iş yaptı.»

R.R. Arat, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde *bil-* yardımcı fiilinin Kazan şivesinde «bir şeyi yapmayı bilmek» mânasında zarf-fiillerle kullanıldığını belirtir (bk. aynı neşir, not: 3). Bu takdirde de beyti nesre şu şekilde çevirmek gerekir: «Kara Han ulusu düzene koymayı bilip (bildiği hâlde), Hüdâ'yı unutup (unutarak) kötü iş yaptı.»

Görülüyor ki her üç şekilde de beyitte bir ifâde düşüklüğü mevcuttur ve *kılıp* sözü *kıldı* şeklinde alınmadıkça beyitte mânâ tamamlanmamaktadır.

- (100) Bunların her birisinin bir yârânı var;
kötü günde bunlar birbirine dost olurlar.
- (101) Gerçi söz çoktur, fakat biz halka uzatmadan dedik,
çoğunu koyup şimdi azını söyledik.
- (102) Oğuz bildiği halkın tamamını terbiye etti;
ondan çok nesiller türemiştir.
- (103) Irak ve Horasan, Rum ve Firenk,
Mısır ve Şam devletlerini savaşıarak aldı.
- (104) Yine Hind ve Zengî.....
Sicistân ve Kâbûl.....

tüzet- fiili, *tüz-e-t-* şeklinde parçalanabilir. Eğer *tüz* «düz, düzgün, doğru» (bk. OK. *tüz* «düz, doğru, kusursuz»; AGr. (Glossar) *tüz* «düz»; DS. *tüz* «düz, yassı, müsâvi, muntazam»; US. *tüz* «1. düz, doğru, müsâvi 2. ırk, nesil, soy»; Clauson, EDPT. *tüz* «düz, muntazam, müsâvi» Dîvân. *tüz* «asıl, kök, soy, sop; düz» - Bizce kelimeye «ırk, nesil, soy, sop, asıl, kök» gibi mânaların verilmesi, bu kelimenin aynı mânalara gelen *töz* kelimesi ile karıştırılmış olduğunu göstermektedir (bu husûs için bk. ETŞ., not : 9). - KB. *tüz* «düz, düzgün, doğru»; Radloff, Wb. *tüz* (Kom., Kır., Tar., Çağ., Kar., DT.), *tüs* (Alt., Tel., Şor., Leb., Sag., Koyb., Küer, Kkır., Bar.) «düz, düzgün, pürüzsüz, doğru, müsâvi, tam v.b. gibi», *töz* (Kaz.) «doğru, dürüst, muntazam v.b. gibi»; Zenker, Wb. *tüz* «düz, doğru, gerçek, uygun»; Râsânen, Wb. *tüz* «muntazam, düzgün, müsâvi, mükemmel, kusursuz, asıl», Or. T. *tüz*, Çağ. *tüz*, Osm., Türkm. *düz*, Yak. *tüs*; Şeyh Süleyman. *tüz* «düz, müstakim, sahîh, doğru, kuvvet, sabr, istikamet»; TTS. *düz* «düzgün»; SDD. *düz* «1. ayna 2. ova v.d.» isim kökü veya gövdesi kabul edilirse, *-e-* isimden fiil yapma eki, *-t-* ise fiilden fiil yapma (faktitif) eki olur.

Eğer *tüz-* «düzmek, tanzim etmek, düzene koymak v.b. gibi» (bk. AGr. (Glossar) *tüz-* «düzmek, tanzim etmek»; US. *tüz-* «düzmek, düzeltmek, tesviye etmek»; DS. *tüz-* «düzeltmek, tanzim etmek»; Dîvân. *tüz-* «düzmek, düzeltmek»; Clauson, EDPT. *tüz-* «düzene koymak, tanzim etmek, kuvvetlendirmek»; KB. *tüz-* «düzmek»; Radloff, Wb. *tüz-* (DT., Çağ., Kırm.) «1. düzeltmek, tesviye etmek 2. tertip etmek, tanzim etmek, hazırlamak», *töz-* (Kaz.) «tertip ve tanzim etmek»; Râsânen, Wb. *tüz-* «düzeltmek»; Şeyh Süleyman. *tüz-* «tehiye, ıslah, tertip, ihdas, tamir etmek, ârâste eylemek, tasfif ve teslik kılmak»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *tüz-* «düzeltmek, tesviye etmek», *tüz-* «sâbit olmak»; TTS. *düz-* «düzmek, ipliğe ge-

çirmek») fiil kökü veya gövdesi kabul edilirse, *-e-* devamlılık fonksiyonu olan fiilden fiil yapma eki, *-t-* ise yine fiilden fiil yapma (faktitif) eki olur.

Kelimenin, *tüz* isim kökü veya gövdesinden türemiş olduğunu kabul etmek daha uygun düşer. Çünkü *-a-* / *-e-* isimden fiil yapma eki hem yaygın hem de işlek olduğu halde, *-a-* / *-e-* fiilden fiil yapma eki yaygın ve işlek değildir. Fiilde belirtilen harekete devamlılık kazandıran bu ek, birkaç kelimeye görülmektedir: *tık-* / *tık-a-* gibi.

tüz ± hakkında da şunları söylemek mümkündür: Her iki şekil bir **tü-* köküne bağlanabilir. Bu takdirde *tüz*, bu kökten *-z* ile teşkil edilmiş isim gövdesi (*köz* < *kö-z*, *söz* < *sö-z* gibi), *tüz-* ise yine bu kökten *-z* fiilden fiil yapma (faktitif) eki ile teşkil edilmiş fiil gövdesi (*emiz-* < *em-i-z-*, *tamız-* < *tam-ı-z-* gibi) olur. Türkçe'nin eskiden beri tek ünlüden ibaret köklerle (*ı* «ağaç», *ö-* «düşünmek», *u-* «muktedir olmak» gibi), açık hece durumunda bulunan tek heceli köklerden (*ko-* «koymak», *to-* «doymak» gibi) uzaklaşma temâyülü göz önüne alınır sa, **tü-* kökünün varlığı açıkça ortaya çıkar. Ancak bu kökün *tük*, *tüm* ve *tümen* gibi kelimelerle olan ilgisi üzerinde ayrıca durmak gerekir (bu hususlarla ilgili olarak bk. ETŞ., not: 7-143, 10-264, 10-266; T. Tekin, *Türkçe'nin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri*, Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, c. 5, sy. 1, Mart 1973, s. 36-46; V. Hatipoğlu, *Türkçe'nin yapısı ve ikili kökler*, Türk Dili, sy. 224, Mayıs 1970, s. 110-115).

tüz ± kök veya gövdesinin zengin bir müştak kadrosu mevcuttur: OK. *tüzül-* «dizilmek, sırada olmak, düzelmek, anlaşmak, barışmak»; AGr. (Glossar) *tüzül-* «düzlenmek»; *tüzülmek* «sükûnet, teessürsüzlük»; An. İnd. *tüzül-* «düzülmüş olmak, barışmak, uzlaşmak»; DS. *tüzer-*, *tüzül-*, *tüzet-*, *tüzlin-* / *tüzlün-*, *tüzüş-*, *tüzük*, *tüzsüz*; Divân. *tüzer-* «düzelmek», *tüzeş-* «düzeltmekte yardım ve yardım etmek», *tüzüş-*, *tüzül-*, *tüzlin-* / *tüzlün-*, Radloff, Wb. *tüzül-*, *tüzülüş-*, *tüze-*, *tüzet-*, *tüzetdür-*, *tüzetiş-*, *tüzle-*, *tüzleş-*, *tüzlük*, *tüzgün*, *tüzdeş*, *tüzgü*, *tüzgüt*, *tüzen-* v.b.; US. *tüzül-* «dizilmek, sırada olmak», *tüzük-* «müsâvi kılmak, eşit kılmak»; KB. *tüzet-* «tanzim etmek», *tüzül-* «düzelmek»; Zenker, Wb. *tüzek* «tüz'den sıfat»; Abuşka. *tüzet-* «doğru eylemek», *tüzek* «doğru, rast»; Şeyh Süleyman. *tüzet-* «tanzim, ârâste, tesviye, ıslah, tamir, tertip, tezyin, doğru etmek», *tüzek* «doğru, müstakim, musattah, rast»; *tüzgün* «düzgün», *tüzlük* «düzlük», *tüzüt-* «düz kaldırmak, düz etmek, ber-pâ ve bünyad eylemek, yükseğe çıkarmak, husûle getirmek»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *tüzeldi* «düzeldi»; Et-tuhfetü'z-Zekiyye. *tüze-* «sıralamak», *tüzel-* / *tüzen-* «düzelmek», *tüzet-* «düzeltmek, tüze yapmak, barıştırmak (bk. yasa-)», *tüzenlik* «düzenlik, emniyet»; TTS. *düze* «üslub, tarz», *düzen*, *düzenlik*, *düzgün*, *düzgü*, *düzme* «hile, düzen», *düzdür-*, *düzel*, *düzet-*, *düzen-*, *düzül-/düzün-* «süslenmek»; SDD. *düzegi*, *düzeldik*, *düzen* v.b. gibi.

Yukarıdaki misâllerden ortaya çıkan bir husûs da *tüz-* ile *tüz-* «dizmek, sıralama» fiillerinin mânâ bakımından münasebetidir ki ayrıca ele alınmaya değer.

(2) *izi* (اذى) [G. Doerfer, TMEN. I, 176 *edi/ezi*] «sahip, efendi; Tanrı» (< ET. idi) Eski Türkçe'de *bayat* «kadîm», *uğan* «kâdir» gibi Tanrı adlarından biri olan kelime, metnimizde daima *ı* ile yazılmıştır (bk. 29, 37, 80 ve 91. beyitler). Türk lehçelerinin tasnifinde önemli bir yeri olan aslı *d* sesinin, daha 11. asırda Türk şivelerinde *t*, *y*, *z* olarak inkişaf etmiş olduğunu Kâşgarlı Mahmud belirtmiş bulunmaktadır (bk. Dîvân, c. 1, s. 32). *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-hakâyık* ve *Nehcü'l-ferâdis* gibi ilk islamî devir Karahanlı ve Hârezm Türkçesi metinlerinde karışık olan bu sesin durumunu, R.R. Arat, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde genişçe ele almıştır (bk. aynı neşir, not : 14).

Metnimizin hacminin küçük olması sebebiyle bu sesin durumu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, ilgili misâlleri belirtmek faydalı olacaktır : Metnimizde iki misâlde *kadğu* (bk. 62. ve 70. beyitler) imlâsı yanında bir misâlde *kazğu* (bk. 4. beyit) imlâsı görülmektedir. Altı misâlde *koy-* (6., 58., 59., 68., 96. ve 101. beyitler) imlâsına, bir misâlde de *ıd-* (bk. 75. beyit) imlâsına rastlanmaktadır. Metnin imlâ ve dil husûsiyetleri göz önüne alınırsa, *kadğu*, *ıd-* gibi misâllerde, noktanın unutulması sebebiyle *ı* yerine *ı* yazılmış olabileceği düşünülebilir.

izi kelimesi çeşitli metin ve lügatlerde şöylece yer almıştır : AGr. (Glossar) *idi*, *ie*, *i'e*, *ie*, *ige* «bey, sahip»; US. *idi* «sahip», *ige* «1. idi, sahip 2. peri, ruh (mecazî)», *ie* «ige (sahip)»; Dîvân. *izi* «sahip, efendi, Tanrı»; KB. *idi* «Tanrı, Rab, sahip»; AH. *idi* «Rab, sahip»; Clauson, EDPT. *idi* «efendi, sahip, Tanrı» Radloff, Wb. *idi* (Uyg.), *idi*, *izi* (Çağ.), *ie*, *ie* (Kaz.) krş. *ie*, *ē*, *ide* «bey, sahip, Tanrı»; aynı mânada *ike* (Çağ., Osm.), *ege* (Tar.), *ege* (Kkır.) «1. sahip, malik, bey 2. Tanrı»; Râsânen, Wb. *izi*, *ize*, ET. *idi* «efendi, bey v.b. gibi»; Zenker, Wb. اذى اذى ve اذى اذى «efendi, sahip, bey».

Kıpçak lügatlerinde kelime şu şekillerde geçmektedir : Ebû Hayyân, el-İdrâk. *izi* «Tanrı»; İbnü Mühennâ. *idi* «1. sahip, is 2. aynı mânada Tanrı adlarından biridir», *eyesiz* «boş, sahipsiz»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *eye*, *ie* «ie, sahip».

Çağatay lügatlerinde de kelime şöylece yer almaktadır : Abuşka. *ieyep* «sahibi olup demektir ve bir nesneyi kendinin eyleyip demektir», *ieyedi* «bu dahi hemin mânayadır», *igeledi* «kâf, kâf-i Acemîdir ki sahip demektir, yani sahip olup zabt eyledi ve tasarruf etti demektir», *igesî* «kâf, kâf-i Acemîdir, sahibi demektir»; Şeyh Süleyman. *ie* ve *ige* «asıl, ige, malik, igem, mevlâ, sahip, Rab, Tanrı», *idi* «sahip, malik, ige», *eye* «sahip mânasınadır», *igem* ve *ige* «sahip, malik, bâni, mürebbi», *igelemek* «tesahhup, temellük etmek, sahip, malik olmak».

Türkiye Türkçesi lügatlerinde de kelime şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır : TTS. *eye* (*ie*) «malik, sahip, efendi», *is* «sahip, malik», *isiz* (*isüz*, *issüz*, *ısuz*, *issuz*) «hâli, تنها, boş, sahipsiz, ıssız», *isizlik* (ısızlık, ısızlık) «ıssızlık, tenhâlık, yalnızlık», *ıssız* «tenha, boş»; SDD. *eye* «1. sahip 2. âilenin en muhterem kadını

3. baba 4. ace (büyük kız kardeş), 5. kaburga kemiği 6. hala çocuğu», *eğe* «sahip, ağa».

Verdiğimiz bu misâllerde dikkati çeken husûslar ve çıkarılabilecek neticeler şunlardır :

1. Eski Türkçe'de *idi* olan kelime, İlk İslamî devir metinlerinde (meselâ *Dî-tii'l-evliyâ* v.b. gibi) *izi* olmuş, daha sonra da $z > y$ inkişafı ile Batı Türkçesi, *Çavânu Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atebetii'l-hakâyık*, *Nehcü'l-ferâdis*, *Tezkire-ğatay* ve Kıpçak yazı dillerinde *ie*, *éye*, *eye* şekillerinde yer almıştır. Kelimenin dar ünlülerinin genişlemesi ise, onun *eke* «abla, büyük kız kardeş» kelimesine benzeşmesi ile açıklanabilir.

2. *ie*, *eye* şekillerinin yanında bilhassa Çağatayca ve Kıpçakça'da görülen *ige*, *ege* şekilleri, bizce $-d- > -z- > -y- > -g-$ şeklinde bir gelişme ile değil de, $y \sim g$ nöbetleşmesi ile izah edilebilir, meselâ bk. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye, *egi*, *igi* «iyi» (\sim *eyi*, *iyi*).

3. Dikkati çeken bir husûs da Eski Türkçe'de kelimenin *i'e*, *ie* (bk. AGr. Glossar) imlâları ile tesbit edilmiş olmasıdır: Burada bir diftonglaşma veya iki ünlü arasındaki ünsüzün erimesi söz konusu ise, bu ancak $d > z > y$ inkişafının tamamlanmasından sonra mümkün olabilir ki zaman itibariyle Eski Türkçe devresinden sonra demektir.

4. Türkiye Türkçesi'nde *ie*, *eye* yanında görülen *is*, *ıs* «sahip, malik» kelimesinin ortaya çıkışı hakkında da kesin olmamakla beraber şu izah şekilleri ileri sürülebilir : Birincisi $-s$ ünsüzünün, $z > s$ değişmesi ile meydana gelmiş olabileceğidir : *idi* $>$ *izi* $>$ *isi*. Bu şeklin teklik 3. şahıs iyelik eki ile kullanılması sonucu, orta hece durumuna düşen kökteki son ünlünün düşmesi ile *is* şekli meydana gelmiş olacaktır : *isi-si* $>$ *issi*. İkinci izah tarzına göre $d > z > y$ inkişafından sonra ortaya çıkan *iyi* şeklinin teklik 3. şahıs iyelik eki $-si$ ile kullanılması sonucu evvela orta hece durumuna geçen kök ünlüsünün düşmesi, daha sonra da $ys > ss$ benzeşmesiyle *issi* şekli ortaya çıkmış (*iyi-si* $>$ *iysi* $>$ *issi*) $-si$ iyelik ekinin ayrılması ile de kelime *is* şekline geçmiştir. Üçüncü izah şekline göre de *iyi* şekline geçen kelime, diftonglaşma neticesi *iyi* $>$ *iy* $>$ *i* olmuş, daha sonra normal *i* hâline gelmiş ve bu şeklin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılması sonucu yanlış hece bölünmesine uğrayarak, iyelik ekindeki s ünsüzü kelimeye dahil olmuştur : *i-si* $>$ *isi* $>$ *is-i*. Bu son izah şekli daha önce G. Doerfer tarafından da belirtilmiştir (bk. TMEN. II, 176) ve bizce de en uygun izah şeklidir. Buna benzer bir gelişmeyi *yıd* «güzel koku» kelimesinde de görmekteyiz : bk. Abuşka. *is* «koku».

5. *is* kelimesi bugün Türkiye Türkçesi'nde, kaim sıradaki eklerle kullanılması sonucu, ince sıradan kaim sıraya geçmiş olup *ıssız*, *ıssızlık* kelimelerinde yaşamaktadır.

(Kelimenin Altay dillerindeki şekilleri ve kullanılışları için bk. G. Doerfer, TMEN. I, 177).

(3) e m ü g (ا م و ك) «meme» (bk. AGr: (Glossar) *emig*, *imig* «meme»; Dîvân. *emik*, *emig* «meme»; Radloff, Wb. *emik* (Osm.) «eerahatlanmış meme», *emig* (Soy.), *emî* (Yak.) «meme başı»; DS: *emig* «meme»; Râsânen, Wb. *emig*, *imig* (Uyg.), *emik* (OT.), *emig* (G. Uyg.), *emaj* (Koyb.) v.b. «meme, meme başı»; Clauson, EDPT. *emig*, *emüg* «meme, göğüs»; Şeyh Süleyman. *emükdeş* «memedaş, süt kardeş»; TTS. *emükdeş* «süt kardeş»; SDD. *emik* «1. insan beni 2. boğaz, hançere 3. alın 4. yeni doğan çocukların başındaki bingıldak v.b.»

emig (<em-i-g) kelimesinin *em-* fiilinden -g ile yapılmış isim olduğu açıktır. Nitekim bazı şîvelerde *emî*, *imi* şekillerinin bulunması, bu fiilden isim yapma eki olan -g'nin yanındaki ünlü ile diftonglaşıp eridiğini göstermektedir. Doğu Türkçesi birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ğ / -g seslerini düşürmeyip, -k / -k olarak sertleştirir. Bu sebeple *emik*, *emük* gibi şekillerde -g > -k değişmesi mevcuttur (Türkçe'de ğ / g seslerinin durumu için bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakayık*, not : 6). *imig* şeklinde e- > i- değişmesi, *emüg* şeklinde de m dudak ünsüzünün tesiriyle, yardımcı ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Türkçe'de -ğ / -g fiilden isim, -k / -k ise sıfat mâhiyetinde kelimeler yapılmaktadır. Arab alfabesi g ve k'yi tefrik etmediği için kelitemiz *emüg* veya *emük* şekillerinde okunabilir. Metnimiz Klasik Çağatay devri eseri olmadığı için, aslı şekli tercih ettik.

Metnimizde *emüg* kelimesi yanında *em-* fiilinden işlek olmayan -çak / -çek eki ile teşkil edilmiş *emçek* (ا م ك , bk. 4. beyit) «meme» kelimesi de geçmektedir (ekin kullanılışı için bk. TDB. § 302; kelimenin çeşitli lehçe, şive ve yazı dillerindeki durumu için bk. Radloff, Wb. *emçek*, *imçek* «meme»; Râsânen, Wb. *emçek*, *emçek* (Kom.), *imçek* (Kaz.), «meme»; Clauson, EDPT. *emçek* «meme»; Abuşka. *imçek* «avret memesi»; Şeyh Süleyman. *emcek* «emcik, pistan, meme» *imçek* «meme»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *emcek* «meme»; İbn-i Mühennâ. *emçek* «meme»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *emçek* «meme»; TTS. *emcek*, *emçek* «meme»; SDD. *emcek* «1. meme başı 2. yapma meme 3. ufak çocukların başındaki bingıldak», *emçek* «1. süt anası 2. meme» v.b. gibi.

Çeşitli şive, lehçe ve yazı dillerinde *em-* fiilinden yapılmış başka teşkillere de rastlanmaktadır: -cık / -cik, -çık / -çik eki ile, meselâ bk. Şeyh Süleyman. *emcik*, TTS. *emcik* «meme»; -acak / -ecek gelecek zaman isim-fiil eki ile, meselâ bk. TTS. *emecek* «meme»; *emiz-* «emdirmek» fiilinden -k / -k veya -gak / -gek fiilden isim yapma eki ile, *emzik*, *imzik*, *imizek*, *emizek*, *emzik*, *emizek*, *emzik*, *emizek* v.b. gibi (bu teşkiller için bk. G. Doerfer, TMEN. II, 125).

t (a) m (m) a d ı (ت ا م م ا د ي) «damlamadı» (kelimenin imlâsı için bk. Giriş bölümü) Eski Türkçe devresinden beri çeşitli şive, lehçe ve yazı dillerinde yaygın bir kullanışa sahip olan *tam-* fiili (meselâ bk. Dîvân., US., DS., Radloff, Wb., Clauson, EDPT., Râsânen, Wb., KB., Ebû Hayyân, el-İdrâk., İbnü Mühennâ., Et-Tuhfetü'z-Zekiyye., Abuşka., Şeyh Süleyman., TTS. *tam-* / *dam-* «damlamak»

v.b. gibi) yine çeşitli şive, ve lehçelerde zengin bir müştak kadrosuna sahiptir : AGr. *tamiş-*; US. *tamiş-*, *tamit-*, *tamiz-*, *tamızım*; Dîvân. *tamçur-* / *tamçur-*, *tamğır-* / *tamğur-*, *tamın-*, *tamtur-*, *tamuz-*; Radloff, Wb. *tamit-*, *tamdır-* / *tamdur-*, *tamiş-*, *tamzır-*, *tamzurt-*, *tamiz-*, *tamızdır-*; Abuşka. *tamiz-*, *tamçı-*; Şeyh Süleyman. *tamiş-* / *tamşı-*, *tamiz-*; TTS. *tamzır-* / *tamzur-*, *damzır-* / *damzur-*; SDD. *damzır-*, *damzurt-*, *damzım*, *damzırıcı*, *damzırık* v.b. gibi.

Türkçe'de eşesli pek çok isim ve fiil köklerinin bulunduğu bilinmektedir (bk. T. Tekin, *Türkçe'nin Yapısı ve Eşesli İsim-Fiil Kökleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, c. 5, sy. 1, Mart 1973, s. 36-46; V. Hatipoğlu, *Türkçe'nin yapısı ve ikili kökler*, Türk Dili, sy. 224, s. 110-115 Mayıs 1970). Bu sebeple birçok lügatlerde *tam-* fiil kökü yanında, *tam* «damla» (meselâ bk. Radloff, Wb. *tam* (Çağ.), Clauson, EDPT. *tam* «damla»; Abuşka. *tam* «bu dahi dam demektir, sakf mânasına ve damla mânasına dahi gelir»; Şeyh Süleyman. *tam* «dam, bâmhâne, bina örtüsü, sakf, tamam, katre ve damla, sutûh»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *tam* «düz olan nesne; damla»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *tam* «yağmur damlası» (-lügatlerin bir kısmında iki ayrı *tam* kelimesinin karıştırıldığı da açıkça görülmektedir-) isim kökü de yer almaktadır.

tam isim kökünden *-cı* / *-çi* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olan *tamçı* «damla» (bk. Radloff, Wb., Clauson, EDPT. Ebû Hayyân, el-İdrâk., Abuşka. v.b. gibi) kelimesi Radloff, Wb.'da *tamiçi* [تَامِيحِي (Çağ.)] «damlayan» şeklinde de yer almaktadır. Bu kayıt doğru ise kelimenin *tamiçi* < *tam-i-ğ-cı* veya *tamiçi* < *tam-ğu-cı* şeklinde bir değişmeye sahip olması gerekir. Ancak Çağatayca'da birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *-ğ* / *-g* sesleri ile teşkil eklerinin başındaki *ğ-* / *g-* sesleri düşmediğine ve *tamiğ* şekline de rastlanmadığına göre bu şekli ihtiyatla karşılamak gerekir. Radloff, Wb.'da ayrıca *tamçı* kelimesinden genişlemiş şekiller olan *tamçıla-* «damlamak», *tamçılan-* «damla teşkil etmek, damla hâline gelmek» fiilleri de kaydedilmiştir.

tam isim kökünden *-la* / *-le* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olan *tamla* «damla» bilhassa Batı Türkçesi'nde yer almıştır (bk. TTS., SDD.). Şeyh Süleyman'da da aynı kelime kaydedilmiştir : *tamla* «damla, katre, zerre, tane» (*-la* / *-le* eki için bk. AGr. § 76). *tam* isim kökünün *-la-* / *-le-* isimden fiil yapma eki ile genişlemiş şekli olan *tamla-* fiili Batı Türkçesi'nin Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra *tam-* fiilinin yerini almış, diğer şive ve lehçeler ise *tam-* şeklini devam ettirmişlerdir.

(4) *birip* (بَرِيْب < *bir-i-p*) «verip» kelimenin çeşitli kullanılışları için bk. 38; 44, 59, 84, 87, 89, 92 ve 94. beyitler). Türkçe'nin bugüne kadar yaddığı alfabelerin yetersizliği sebebiyle, ünlülerin çeşitli devir ve şivelerdeki durumunu, gerçek kıymetlerini ve inkişaf merhalelerini tesbit etmek bakımından ünsüzlere nazaran daha çok güçlüklerle karşılaşmaktayız. Bunda imlânın yetersizliği

yamnda, klişeleşmek zarureti ile canlı dilin, zaman, muhit ve etnik yapıya bağh olarak devamlı bir değişme içinde bulunmasının da rolü vardır. Aynı eserde aynı kelimenin bile farklı yazılış şekillerine rastlanması ve klişeleşmiş imlâ yanında *Nehcü'l-ferâdis*'de olduğu gibi, mahallî telâffuzu belirtmek için harake kullanılması bunu açıkça göstermektedir.

Türkçe'de ünsüzlerin durumu ve tesbitlerindeki bu güçlük R.R. Arat'ın *Atabetü'l-hakâyık* neşrinde geniş şekilde ele alındığı için (bk. aynı neşir, not : 9), biz burada aynı güçlüğu gösteren *e/i* mes'alesinin metnimizdeki durumunu belirtmekle yetineceğiz.

Kelime başındaki veya ilk hecedeki bazı aslı *e* sesinin, Batı Türkçesi'nde *e*, Doğu Türkçesi'nde de *ę* olarak devam ettiği, bu sebeple bu kelimelerde başta *ئ* ve ilk hecede *ئ* yazılışının *i* sesini değil de *ę* sesini gösterdiği, bilhassa bugünkü Özbekçe'yi göz önüne alan Türkologlarca kabul edilmektedir. Bu mes'ele de ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden, imlâyı esas alarak bu sesleri metnimizde *i* olarak belirttik ve mes'eleyi bir başka çalışmaya bıraktık.

Metnimiz *e/i* bakımından bir karışıklık göstermektedir. Klasik Çağatay imlâsında kelime başındaki *i* sesinin *ئ*, ilk hecedeki *i* sesinin ise *ئ* ile yazıldığı (bk. J. Eckmann, *Chag. Man.* § 3, K. Eraslan, *Nesâyim.*, s. 36) gözönüne alınırsa, metnin Çağatay sahası dışında istinsah edilmiş olduğu kabul edilebilir. Şöyle ki :

Bazı kelime başındaki aslı *e* sesi metnimizde genellikle *ئ* ile yazılmıştır : *em-* (3, 7, 10), *emçek* (4), *emdi* (27, 40, 101), *emüg* (3), *er* (95), *erklig* (67), *erte* (13), *eşit-* (8), *ev* (25) gibi. İki yerde geçen *it-* fiili *ئ* ile yazılmıştır (bk. 7., 22. beyitler). *er-* fiilinde durum daha da karışıktır. Bu ana yardımcı fiil, yedi yerde *er-* şeklinde (7., 18., 30., 41., 94., 95., 98. beyitler), üç yerde *ir-* şeklinde (11., 15. ve 74. beyitler), bir yerde de *i-* şeklinde (23. beyit) geçmektedir.

İlk hecedeki aslı *e* sesi genellikle muhafaza edilmiştir : *çerig* (73, 82, 86) *keç-* (11, 102), *kelin* (49, 51, 52, 53, 66., 65), *keltür-* (45), *ketür-* (49), *sev-* (12, 23, 28, 29, 45, 53, 54, 60, 74), *teg* 14, 15, 25, 30, 45, 46), *teg-* (77), *tegür-* (78), *telim* (50), *teñgri* (6, 44, 46, 87), *yeñg-* (77), *yet-* (82) gibi. İlk hecedeki aslı *e* sesinin *i* olarak tasrih edildiği kelimeler de şunlardır : *big* (64), *ti-* (13, 23, 37, 41, 45, 58, 96, 101), *yi-* (16), *yig* (64) gibi. Şu kelimelerde de *e* sesi bazen *i* olarak tasrih edilmiştir : *kel-* (36, 39, 82) ~ *kil-* (73), *ne* (2, 58, 61, 63, 64, 76) ~ *ni* (4, 9, 43, 44, 46, 53, 54, 67, 90) gibi.

(5) *tüş* içinde (توشیندا < *tüş-i-n-de*) «düşünde, rüyasında» İyelik eklelerinden sonra görülen bu yardımcı *-n-* ünsüzü (pronominal *n*) aslında zamirlerin çekiminde de görülen türeme bir sestir (bk. TDB § 191). Bu ses Eski Türkçe'de de görülmektedir (bk. AGr. § 193). Çağatay yazı dili bu sese ara-sıra yer vermekle beraber Batı Türkçesi bu sesi kâide hâlinde kullanmaktadır.

Metnimizde bu sese daha çok yer verildiğini görmekteyiz : *ağız-t-n-ğa* (76), *bar-t-n-da* (95), *bar-i-sı-n-ğa* (97), *ev-i-n-de* (25, 48), *ķ(a)dġu-sı-n-dın* (70), *ķ(a)t-t-n-da* (32, 74), *öz-i-nġe* (14), *nökerle[r]-i-nġe* (92), *sökeller-i-nġe* (92), *söz-i-n-dın* (11), *yol-t-n-a* (73). Beş yerde de bu sesin kullanılmadığı görülmektedir : *ķ(a)t-t-da* (65), *ķ(a)t-t-dın* (70), *ķ(a)t-t-ğa* (35), *köz-i-dın* (60), *köz-ı-ge* (24). Bu husûsiyet de metnimizin Karahanlı Türkçesi'nden sonraki bir devreye âit olduğunu göstermektedir.

(6) t(e)nġriġa (تنكرىغا) «Tanrıya» Metnimizde ayrıca *cehen-nemķa* (85), *ciger-pâresinġa* (83), *dîniġa* (59), *iziġa* (29) misâllerinde de görülen ek uyumsuzluġuna, Doġu Türkçesi metinlerinde sık sık, Batı Türkçesi metinlerinde ise ara-sıra rastlanmaktadır. Daha ziyâde kalın ekler kullanma temâyülünün, bir imlâ mes'elesi mi, yoksa bir fonetik mes'ele mi olduġu husûsunda kesin bir şey söylemek mümkün deġildir (fazla bilgi için bk. K. Eraslan, *Doġu Türkçesi'nde Ek Uyumsuzluġuna Dâir*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XVIII, İstanbul 1970, s. 113-124). R.R. Arat, yabancı asıllı kelimelerin Türkçe içinde kalın veya ince okunuşlarının, sona getirilen eklerden kolayca tesbit edilebileceğini ileri sürmekte ise de (bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakayık*, not : 128), aynı durumun Türkçe kelimelerde de görülmesi, bunun bir imlâ mes'elesi olabileceğini de düşündürmektedir.

t(e)nġri kelimesinin ince sıradan kalın sıraya geçişinin sebebi de, bu kelimenin daha ziyâde *ta-âlâ* sözü ile birlikte kullanılmış olmasıdır.

(7) n'iter s(e)n. (يتارسن) «ne yaparsın?» *n'it-* «ne yapmak» kelimesinin *ne / ni* soru kelimesi ile *et- / it-* fiilinin kaynaşmasından meydana geldiği ortadadır. Aynı duruma metnimizde şu misâlde de rastlanmaktadır : *ne-çün* < *ne + için* (58. beyit). Birleşik teşkillerde yan yana gelen ünlülerin kaynaşıp tek ünlü hâline gelmesi bilhassa şu hâllerde sık sık görülmektedir : *n'eyle-* < *nê + eyle-*; *n'ol-* < *ne + ol-*; *niçük* < *neçe / niçe + ök*; *niçün* < *ne / ni + için*; *bol* < *bu + ol*; *böyle* < *bu + öyle*; *şol* < *şu + ol*; *şöyle* < *şu + öyle*; *şimdi* < *şu + imdi* v.b. gibi.

(8) şükür (< A. *şükür*) «şükür, minnettarlık» Türkçe'de yan yana iki ünsüz ancak belirli hâllerde bulunabilir. Türk dilinin ses sisteminde önemli bir yeri olan bu husûs, her şeyden önce, seslerin çıkarılması ve hece yapısı ile ilgilidir (fazla bilgi için bk. TDB. § 15; TG. § 39; TDG. § 106-110).

Yabancı kelimelerde bu sebeple görülen ortada ünlü türemesi (epentez) metnimizde ayrıca şu kelimelerde de görülmektedir : *fireng* < *freng* (102), *mışır* < *mışr* (103), *mihir* < *mihir* (18), *rahim* < *rahm* (83). Manzum metinlerde kelime ortasında ünlü türemesinin bir sebebi de vezindir.

(9) *çını* birle (جینی بیرلا) «doğruluğu ile, sıdkı ile» *çın* (<Çince ehên) «doğru, gerçek, sahih» kelimesi Eski Türkçe devresinden beri çeşitli şive, lehçe ve yazı dillerinde sıfat veya zarf olarak kullanıldığı gibi, genişlemiş şekliyle de kullanılmaktadır, meselâ bk. AGr. (Glossar), An. İnd., DS., US., Clauson, EDPT. *çın* «doğru, dürüst, gerçek; gerçekten v.b. gibi», Radloff, Wb. *çın* [(Uyg. Osm.) Alt. Tel. Leb. Kaz.] «1. doğru, dürüst, gerçek, hakîki 2. hakikat, gerçek durum v.b. gibi»; Dîvân. *çın* «doğru, gerçek, sahih»; KB. *çın* «gerçek, doğru, âdil»; AH. *çın* «doğru»; Abuşka. *çın* «gerçek»; Şeyh Süleyman. *çın* «sahih, rast»; İbnü Mühennâ. *çın* «doğru»; TTS. *çın* (*çın* okunmuş) «sahih, doğru, halis». Kelimenin genişlemiş şekillerine gelince: AGr. (Glossar) *çınğar-* «araştırmak», *çınık-* «tahakkuk edilmek»; DS. *çınğar-*, *çınık-*, *çınğaru çınlık* «doğruluk»; US. *çınğar-*, *çınık-*, *çınğarı-* «araştırmak, incelemek, tetkik ve tahkik ettirmek, muâyene etmek», *çınğaru* «tam, şübhesiz; âzulama, özlem, hasret», *çınkar* «dosdoğru»; KB. *çınlık* «doğruluk»; Abuşka. *çına-* «kararlamak, vezn eylemek, kıyas eylemek»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *çınkar-* / *çankar-* (~ çender-) «iyice aramak, taramak», *çınra-* ~ *çındır-* «zannetmek» v.b. gibi).

çın kelimesinin *oç* kuvvetlendirme edatı ile birleşik şekli (*çınok*) bilhassa zarf olarak kullanılmaktadır (bk. 29. beyit: *bir izığa ç. biit-*; 43. beyit: *şirk ü ni-fâkdın ç. kayt-* gibi).

t(u) y u n d ı (تۈندی < *tuy-u-n-dı*?) «duydu, hissetti, duygulandı» Kelimenin imlâsı ve beyit içinde kullanılışı kesin bir hükme imkân vermemektedir:

*«çını birle büt(t)i y(a)ratkanga ol
bu işdin t(u)yundu ni hoş toğrı yol»*

Bu okuyuşa göre beyti nesre şu şekilde çevirmek gerekecektir: «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti, bu işten duygulandı; ne hoş doğru yol!» Beyti şu şekilde de anlamak mümkündür: «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti ve bu işten (îman etmekten dolayı) ne hoş ve doğru bir yolda bulunduğunu hissetti.» تۈندی imlâsını *yetiindi* şeklinde okursak ve «yetişmek, erişmek, ulaşmak, ortaya çıkmak, zuhûr etmek» gibi mânalar verirsek, beyti şöylece nesre çevirmek gerekecektir: «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti (ve) bu işten ne hoş ve doğru bir yol zuhûr etti.» Bu halde, beyti zorlamayı bir yana bıraksak bile, *y(e)tüندی* okunuşunda yardımcı *ü* ünlüsünün ne sebeple yuvarlaklaştığını açıklamak hayli müşkül olacaktır.

(10) *silep* (سیلاپ < *sile-p*) okşayıp, sevip» Metinde *başını silep* «başını okşayıp» şeklinde geçmektedir. Tek misâl olması sebebiyle kelimenin kalın veya ince sırada olduğu belli değildir. Gerek her iki şeklinin bulunuşu, gerekse *tilep*'e kafiye oluşu sebebiyle biz ince okunuşunu tercih ettik.

Radloff kelimenin hem ince, hem de kaim şeklini zikretmiştir: *sıla-* «1. sıvalamak, sıvamak, sürmek 2. ovmak», *sile-* «sevmek, okşamak» Kelime İbnü Mü-

hennâ'da kalın şekliyle *sıla-* «elini sürmek» olarak, Şeyh Süleyman'da ise ince şekliyle *sile-* «izzet ve hürmet ve riâyet etmek, telattuf ve teattuf etmek, mihribanlık göstermek» olarak geçmektedir. Abuşka neşrinde ise kelime kalın okunmuştur: *sıladı* «sığadı», *sılap* «sığayıp».

Bu misâllerden kelimenin başlangıçta kalın sırada olduğu hâlde, somadan ince sıraya geçtiği anlaşılmaktadır. İçinde ç, s, ş, y ünsüzlerinden biri bulunan bazı kelimelerin kalın sıradan ince sıraya geçtiği görülmektedir: *çom-* ~ *çöm-* «suya dalmak, çimmek», *sılığ* ~ *silig* «temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli», *yana* ~ *yine* «yine, tekrar», *yañgi* ~ *yeñgi* «yeni», *yeşar-* ~ *yeşer-* «yeşermek», *yaşıl* ~ *yeşil* «yeşil», *uçun* ~ *üçün* «için» v.b. gibi. Bazı kelimeler de yanlarındaki kelimenin tesiriyle kaim sıradan ince sıraya geçmişlerdir: *çok* ~ *köp* «çok», *ok* ~ *ök* (kuvvetlendirme edatı) v.b. gibi.

(11) ۱۱ (ا ب) «yıl, sene» Kelime başına getirilen protetik y sesine Uygurca'dan itibaren rastlanmaktadır: *yıd* ~ *id* > *ty* «koku», *yığaç* ~ *ığaç* «ağaç», *yığla-* ~ *ığla-* / *ağla-* «ağlamak», *yıl* ~ *il* «yıl, sene», *yılan* ~ *ılan* / *ilan* «yılan», *yılkı* ~ *ılkı* «hayvan, hayvan sürüsü», *yıldırım* ~ *ıldırım* «yıldırım», *yılğın* ~ *ılğın* «ılğın ağacı», *yılığ* ~ *ılığ* «ılık, yumuşak», *yınan-* ~ *ınan-* / *inan-* «inanmak», *yır* ~ *ir* «yır, şarkı», *yıra-* ~ *ıra-* «uzaklaşmak», *yırac* ~ *ırac* «yırac, uzak», *yig* ~ *ig* «hastalık», *yigirmi* ~ *igirmi* «yirmi», *yin-* ~ *in-* «inmek», *yinçke* ~ *inçke* «ince»; *yinçü* ~ *inçü* «inci»; *yir* ~ *ir* (< Moğ. *ira*) «şimal»; *yit-* ~ *it-* «yitmek, kaybolmak»; *yut-* ~ *ut-* «yutmak, kazanmak»; *yürek* ~ *ürek* «yürek»; *yüz* ~ *üz* «yüz, çehre»; *yüzük* ~ *üzük* «yüzük» v.b. gibi. Yukarıda zikredilen misâllerden de anlaşılacağı gibi bu hadise ünlülerin önünde görülmektedir. Ancak bu hadise başta ünlü türemesi (prothése) olarak kabul edildiği gibi, başta ünsüz düşmesi olarak da kabul edilmektedir. M. Ergin'in de belirttiği gibi, başlangıçta umumî Türkçe için bir temâyül olan bu hadise, daha sonra bir şivede yaygınlaşarak kâide hâline gelmektedir, nitekim Azerî Türkçesi'nde de durum böyle olmuştur. Bu hadise daha ziyâde dar ünlülerin önünde görülmektedir. y'nin düşmesi ile tek heceli kalın kelime ince sıraya geçmekte, birden fazla heceli kelimelerde ise ilk hecenin dar kalın ünlüsü incelmektedir (fazla bilgi için bk. Az. T., not: 2).

Metnimizde y protezi genellikle muhafaza edilmiştir: *yığaç* (95), *yılığ* (18), *yırac* (88), *yülüğ* (98), *yürekliğ* (19). İki kelime ise y'li ve y'siz şekliyle geçmektedir: *yıl* (11,46) ~ *il* (11); *yüz* (8, 18, 32, 52) ~ *üz* (50).

(12) s(e) v e b a ş l a d ı «sevmeye başladı» (*sev-* < ET. *seb-*) Eski Türkçe'de v sesi yoktu, bugün çeşitli Türk şive ve lehçelerinde görülen v sesi, b'den türemiş sestir. Eski Türkçe'de bazı kelimelerdeki b sesi, Orta Türkçe'de (Karahanlı ve Hâzerm Türkçesi) w (و) şekline geçmiş daha sonra normal v'ye dö-

nüştür: *yabız* > *yavız* > *yavuz* «kötü, fena» gibi (fazla bilgi için bk. M. Ergin, TDB. § 88; A. Caferoğlu, *Türkçe'de «v» Morfemi*, TM. c. XVI, İstanbul 1971, s. 27-38). Metnimizde geçen *ev* ve *sev-* (bk. indeks) kelimeleri normal *v* (و) ile olduğuna göre, metnimiz Orta Türkçe devresinden sonraki bir zamana aittir.

(12) *kaşladı* (*كاشلادی* < *kaş-la-di*) «kaşladı, değerlendirdi, değerini arttırdı, önde tuttu, itibarlı kıldı, övdü». Kelimenin geçtiği beyit:

«atası *ka(a)ra han s(e)ve başladı*
köp *ilniñ içinde anı kaşladı*»

şeklinde. Beytin tamamını göz önüne alarak kelimeyi bu şekilde mânalandırdık. Kelimenin *kaş* isminden *-la-* / *-le-* isimden fiil yapma eki ile genişletildiği açıktır, ancak meydana gelen *kaşla-* fiilinin bu mecazî mânasına lügatlerde rastlanmamaktadır.

kaş kelimesi çeşitli lügatlerde şöylece yer almıştır: Dîvân. *kaş* «kaş, lekesiz beyaz veya kara taş»; Radloff, Wb. *kaş* [Kırm. Tat., Tel., Küer, Leb., Şor, Kom., Kaz., Osm., Çağ.] «1. (Doğu dia.) arıza, engebe, tepe, kıyı, yaka 2. eyerin öne çıkık boyun kısmı 3. göz çukurunun üst kenarı, kaş 4. (Osm.) kılıç kabzası, kılıç kabzasındaki zil 5. (Kaz., Kırm., Osm.) yüzükteki kıymetli taş 6. (Uyg.) yada taşı»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *kaş* «1. kaş 2. tepenin baş, uç kısmı»; İbnü Mühennâ. *kaş* «kaş, yeşim taşı»; Abuşka. *kaş* «yan»; Şeyh Süleyman. *kaş* «nezd, karşı, ön, huzur, beraber, ebrû, hacib, mukabil, rûberû»; Zenker, Wb. *kaş* «1. kaş 2. yüzük kaşı»; TTS. *kaş* «eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler». Görülüyor ki, *kaş* kelimesi başlıca üç mânada geçmektedir: 1. kaş 2. yüzük taşı 3. ön, nezd, karşı v.b. gibi. Bu üç mânanın tek bir *kaş* kelimesinin mâna değişikliğine uğraması ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kaşla- fiiline Radloff, «1. (Bar.) atın eyerinin ön kaşına dizgin koymak 2. (Osm.) yüzüğe taş yerleştirmek 3. (Osm.) kaşla işaret yapmak, kaşla süslemek, kıymetli bir taşla yüzüğü süslemek», Dîvân. ise «kaş, germeç yapmak, kaşa vurmak» mânalarını vermiştir. Zenker'de de «kıymetli taş yerleştirmek, oturtmak» mânası yer almıştır.

(13) «ayur bir kün erte oğul atı-nı
dime dük, t(i)yeliñ munuñ zâtı-nı»

Beytini, ifâdesi açık olmamakla beraber, metnin gelişini göz önüne alarak «(Kara Han) bir gün sabahleyin, «Oğulun adını demedik (ona ad koymadık), (şimdi) bunun (yani Oğuz'un) kişiliğinden bahsedelim.» dedi, şeklinde nesre çevirmek mümkündür.

Beyitte dikkati çeken bir husûs da, *tî-* fiilinin *t*'li ve *d*'li şeklinin bir arada bulunmasıdır. Eski Türkçe devresinden soma çeşitli yazı dillerinde, bilhassa çok

kullanılan bazı kelimelerde bu beraberliği görmek mümkündür : *tur-* / *dur-*, *teg* / *dek* gibi, (kelime başında aslı *t* sesinin Batı Türkçesi'nde *d* olarak gelişmesi için bk. M. Ergin, TDB. § 101). Bu hadisenin, kelime başında aslı *t*'yi muhafaza eden Doğu Türkçesi'nde de görülmesi, Batı Türkçesinin tesiriyle olabilir.

(14) اوراڭجانی و یوکتور مونیڭ ت(ه)گ ی(و)رۈن « *yoktur muniñ t(e)g y(u)run* » Mısırada bilhassa اوراڭجانی imlâsı hayli tereddüt yaratmaktadır. Taradığımız çeşitli lügatlerde bu imlâyaya uygun ve mısraum mânasını tamamlayacak bir kelimeye rastlayamadık. Sondaki ییyelik eki kabul edilirse, kalan kısım bir kelime olabileceği gibi, bitişik yazılmış iki kelime de olabilir. نـ 'mn yükleme hâli eki kabul edilmesi hâlinde dahi kalan kısmı okumak mümkün olmamaktadır.

Bir ihtimal olarak اوراڭجانی imlâsı *ürek-câm* şeklinde okunabilir. Bu durumda eş mânalı iki kelime var demektir. H. Kâzım Kadri Bey, Türk Lûgati'nde, ürek kelimesinin cân mânasında Tatar lugati olduğunu ve Kazan Türkçesi'nde «rûh-i habîs» mânasına geldiğini bildirmektedir. Bu taktirde *ürek-cân* sözüne mecazî olarak «kötü, zararlı, mahzurlu» mânalarını verebiliriz. Eğer mısradaki *y(u)run* «ipek kumaş parçası, yama» kelimesini de mecazî olarak «tedbir, çâre» mânasına alırsak, mısrayı şöylece anlamak mümkün olur : «bunun gibi bir tedbirin mahzurlu yönü yoktur.»

ورۈن imlâsı *y(u)run* okunabileceği gibi, *y(o)run* şeklinde de okunabilir. Bu takdirde kelime *yor-* «yormak, tâbir etmek» fiilinden *-n* ile yapılmış isim olur. Alışılmış şekil, bu fiilden *-m* ile yapılmış isim şeklindedir (*yor-u-m*). Aynı mânaya gelen *vör-* fiilinden de *-g* ile yapılan isim şekli *yörüğ* «tabir» alışılmış şekildir. اوراڭجانی imlâsı kesin olarak okunamadıkça, یرون imlâsı üzerinde de bir karara varmak mümkün değildir.

(16) böğuz (بوعوز) «boğaz; yiyecek, gıda» Kelimenin *boğ-* fiilinden *-z* ile yapılmış isim olduğu bilinmektedir. *boğaz* şeklinin, Türkçe'deki ikinci hece veya iki heceli kelimeler sonundaki dar yuvarlak ünlülerin geniş düz ünlü hâline gelmesi sebebiyle ortaya çıktığını biliyoruz (*ortu* > *orta*, *törü* > *töre* v.b. gibi). Bu sebeple Eski Türkçe devresinden beri *boğuz* ve *boğaz* şekilleri birlikte görülmektedir (bk. AGr. (Glossar) *boğuz* / *boğaz*; Dîvân. *boğuz* / *boğoz* «boğaz»; Radloff, Wb. *boğuz* [بوعوز (Çağ., Tar.)] = *boğaz* «1. boğaz 2. yiyecek, gıda»; *buğuz* [بوعوز (Sart., Tob.)] = *boğaz* «1. (Töb.) boğaz 2. (Sart.) yiyecek, gıda»; Abuşka. *boğuz*; Şeyh Süleyman. *boğuz*; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *boğaz*; İbnü Mühennâ: *boğaz* / *bovaz* «boğaz»; TTS. *boğuz* «boğaz» v.b. gibi). Aslında «boğaz; gırtlak» mânasına gelen kelimenin «yiyecek, gıda» gibi bir mâna kazanması daha sonra olmuştur.

Metnimizde olduğu gibi bilhassa Eski Anadolu Türkçesi'nde kelimenin, *ye-* / *yi-* fiili ile birlikte kullanılması, «yemek yemek, çokça yemek, doyunca yemek»

gibi bir mâna kazanmıştır. Radloff, Wb.'da kelimenin genişlemiş şu şekilleri de yer almaktadır: *boğuzla-* / *boğazla-* «boğazlamak»; *boğuzlağur* (Kom.) «obur, pisboğaz»; *boğuzlağu* [بوعورلاغو] (Çağ.) «boğaz, gırtlak, hançere»; *boğuzdağ* [بوعورداق] (Çağ.) «boyun»; *boğuzlav* [بوعورلاو] (Kaz.) «boğaz, gırtlak».

(18) *ķılıķı sılığ* (قيليق سيلغ) «ahlâkı, huyu, tavrı temiz» *ķılıķ* < *ķıl-i-ķ* olduğu ve «ahlâk, huy, ıyır, davranış» gibi mânalara geldiği açıktır. *ķıl* «ķılmak, yapmak» kökünden yakın mânada ve bilhassa Eski Türkçe ile Orta Türkçe'de çok kullanılan bir kelime de *ķılınç* (< *ķıl-i-n-ç*)'tır (bk. AGr. (Glossar) *ķılınç* «iş»; US. *ķılınç* «iş, icraat, amel»; Dîvân. *ķılınç* «iş, amel; ahlâk, huy; fena huy; kadın nâz ve kırışması» v.b. gibi). Dîvân'da *ķılıķ* «huy, gidiş» kelimesinin *ķılķ* şeklinde söylendiği de kaydedilmiştir (bk. B. Atalay tercümesi, I, 383-22). Türkiye Türkçesi'nde kelime kıyâfet ile birlikte *ķılıķ kıyâfet* «üst-baş ve görünüş» ve *ķılıķsız* «üstü-başı, görünüşü hoş olmayan» şekillerinde kullanılmaktadır.

sılığ «temiz, saf, düzgün v.b. gibi» kelimesine gelince: Kelimenin başlangıçta ince sırada olduğu, kalın sıraya Orta Türkçe devresinden sonra geçtiği anlaşılmaktadır (bk. AGr. (Glossar) *silik* «bâkire, temiz»; US. *silig* / *silik* «arı, temiz, pâk; bâkire»; Dîvân. *silig* «temiz, ince; yakışıklı; tatlı dilli» Radloff, Wb.'da kelime kalın ve ince şekliyle yer almıştır: *silig* [ET., Uyg., سيلك] (Osm.) *sil* + *k'*-den] «1. (ET., Uyg.) temiz, 2. (Osm.) düz, pürüzsüz, cilâlı 3. (Osm.) düz, yassı»; *siliğ* [سليغ] (Çağ.) «temiz, düz, parlak». Clauson, EDPT.'de kelime *silig* / *silik* şeklinde alınmış «temiz, sâf, düzgün v.b.» mânalar verilmiş, orjinal şeklin hangisi olduğunun şüpheli bulunduğu, *sili* şeklinin *silig*'den geldiği, bunun yanında *silik* şeklinin de varlığı kaydedilmiştir. Şeyh Süleyman'da kelime *siliğ* «silig, düzlenmiş, memsûh, şeffâf, yek-reng, musaffâ»; İbnü Mühennâ'da ise *silik* «temiz, arı» şeklinde yer almıştır.

AGr. (Glossar)'da, kelimenin *sili-* «temizlenmek» kökünden getirildiği görülmektedir. Bunun da *sil-* «silmek, temizlemek» ile ilgili olduğunda da hiç şüphe yoktur. *silig* kelimesi Batı Türkçesi'ne geçişte sondaki -g'nin düşmesi neticesi *sili* şekli ile devam etmiş ve bilhassa *arı* (< *arı-ğ*) «temiz» kelimesi ile birlikte *arı sili* «tertemiz» mânasında müteradif olarak kullanılmıştır.

(19) *uyatlığ* (اوياتليغ) «hayâlî, edepli, terbiyeli» Kelimenin *uyat* «hayâ, edep, terbiye, utanma»'dan -liğ isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olduğu ve bunun yanında *uyatlık*, *uyatsız*, *uyatsızlık* gibi başka genişlemiş şekillerinin bulunduğu görülmektedir. Dîvân'da isim olarak *uyat* kelimesi yerine, aynı mânaya gelen *uwut*, *uvut* «utanma, hayâ, âr» kelimesi geçmektedir. Ebû Hayyân, el-İdrâk'te bunun *ut* «= *uyat* (Türkm.)» şekli de kaydedilmiştir. Doğu Türkçesi *uyat* kelimesini devam ettirdiği hâlde, Batı Türkçesi bunun yerine *uvut* kelimesinin-

den genişleyen şekilleri devam ettirmektedir: *utan-* (< *uvut-a-n-*) «utanmak», *utanma* (< *utan-ma*) «ha-yâ, âr, mahcubiyet v.b. gibi», *utangaç* (< *utan-gaç*) «utangaç, mahcup» v.b. gibi. Dîvân.'ın *utan-* fiilini «Oğuzca» olarak tasrih etmesi de önemlidir.

uyat kelimesinin kök olmayıp **uya-* fiilinden *-t* ile teşkil edilmiş bir gövde olduğunu, bu kökten *uyat-* (< *uya-t-*) «utanmak», *uyal-* (< *uya-l-*) «utanmak, mahcup olmak, hicap etmek, hacâlet çekmek» gibi fiil gövdelerinin varlığı açıkça göstermektedir. Ancak **uya-* kökünün canlılığını yitirdiği anlaşılmaktadır (bu kökle ilgili olarak bk. not: 102).

(20) *katlan* (*کاتلان* < *katıĝ-la-n-ur*) «katlanır, cehd ü gayret eder, çabalar, uğraşır, sabır ve tahammül eder» Metnimizde *katıĝ* şekli yanında, bundan genişlemiş fiil gövdesi olan *katlan-* şeklinin bulunması dikkat çekicidir. Birden fazla heceli kelimeler sonundaki *-ĝ / -g* seslerinin Batı Türkçesi'ne geçişte düştüğünü biliyoruz. Metnimizde *katlan-* şeklinin kullanılması, metnimizin hem Orta Türkçe'den sonraya âit olduğunu, hem de Oğuzca'nın tesirinde bulunduğunu açıkça göstermektedir.

(24) *ilmadı* (*إلمادی* < *il-ma-dı*) «iliştirmede; değer vermedi, iltifat etmedi v.b. gibi» Kelimenin vokalizasyonunda Clauson'un da belirttiği gibi güçlük vardır. Dîvân.'da kelime *ii-* / *il-* şekilleri ile yer almıştır. Clauson, kelimenin ayrıca *al-* ile olan mâna yakınlığına dikkati çekmiş, *aĝ-* / *iĝ-* gibi bir paralellüğün düşünülebileceğine işâret etmiştir (bk. EDPT. s. 125). *il-* ve *ii-* şekillerinden hangisinin aslı olduğunu kestirmek güçtür. Kelime çeşitli lügatlerde şöylece geçmektedir: AGr. (Glossar) *il-* / *yil-* «iliştirmek»; Dîvân. *ii-* «ilişmek», *iler-* «göze ilişmek, belirlemek, görünmek», *ilin-* «tutulmak, yakalanmak», *iliş-* «birbirine ilişmek, çatışmak», *ilin-* «ilişmek, tutulmak, uğramak, takılmak», *iliş-* «birbirine ilişmek, çatışmak»; Clauson, EDPT. *il-* «tutmak, elle tutmak, asmak, askıda tutmak, bir şeyin üzerine asmak», *il-* (Harz., Kıpç.) «iliştirmek», *il-* (Çağ., Osm.) «dikkat etmek»; Abuşka. *il-* «iliştirmek», *ilmey* «közüne ilmey demektir, gâyibe ve ben közüne ilmez demektir, yâni gözüne göstermez ve iltifat etmez; Şeyh Süleyman. *il-* «gazaplanmak; almak, zabt ve kabz etmek, dikkat etmek, bend etmek», *ilmas* «almaz, beğenmez, pesend etmez, saymaz», *iliş-* «bend, peyvend olmak, bağlanmak, peyvesten, mülsak»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *ildi* «astı», *ilindi* «ilişti, asıldı»; Et'tuhfetü'z-Zekîyye. *il-* «ilmek, asmak», *ilin-* «birbirine girmek, karışmak», *iliş-* «birbirine girmek», *iliştir-* «ilişmek, birbirine girmek», *ilin-* «bir yana doğru eğilmek»; TTS. *il-* «dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak, takılmak» SDD. *il-* «çiviye bir şey asmak; göze takılmak...» Biz kafiye durumunu göz önüne alarak kalın okuyuşu tercih ettik.

(25) *سَلْدُو* imlâsının okunuşunu tesbit edemedik. Çeşitli ihtimaller üzerinde durulabilir; has isim olabileceği gibi, *hatun* kelimesinin sıfatı veya müteradifi de olabilir. *و*, bağlama edatı kabul edilirse *سَلْدُو* imlâsını ayrı bir kelime olarak aramak gerekir.

u r u r (*ارور* < *ur-ur*) «vurur, döğer», ayrıca *uruş* «vuruş, savaş, cenk» (81, 93). Görüldüğü gibi metnimiz *v-* protezine yer vermemektedir.

(28) *t(a)ya k d ın* (*تياړدیس*) «dayaktan» Kelimenin *taya-* «dayamak, dayak dikmek, dayak koymak» tan *-k* ile teşkil edilmiş isim olduğu bilinmekle beraber, «vurma, döğme» mânasını kazanması her halde, Orta Türkçe devresinden sonra olmalıdır (kelimenin çeşitli şivelerdeki genişlemiş şekilleri ve kullanılışları için bk. Radloff, Wb. c. III, 816, 817).

(29) *büte sin* (*بوتاسین*) «îman edersen» Mânayı göz önüne alarak, bu şekilde tercüme ettik. *büt-* «inanmak, îman etmek», *-e*'nin ne olduğunu tesbit kolay değildir. Eğer müstensih hatası yoksa, *-e*'yi çeşitli şekillerde düşünmek mümkündür: Eski Türkçe'deki *-ğay / -gey* gelecek zaman ekinin, Doğu Türkçesinde *-ğa / -ge* şekline geçtiğini (bk. Chag. Man. § 98-100; Nesâyim. s. 134-135) gelecek zamanla birlikte istek ifâdesi de taşıdığını, Batı Türkçesi'nde ise ek başındaki *ğ / g* seslerinin düşmesi sonucu ekin *-a / -e* hâline geçtiğini ve istek ifâdesinde kullanıldığını biliyoruz (bk. TDB. § 492-495). Batı Türkçesi'nin tesiriyle *-a / -e* şeklinin istek ifâdesinde Çağatayca'da da kullanıldığı görülmektedir (bk. Chag. Man. § 101). Bir başka ihtimal de *büte sin* sözündeki *-e*'nin zarf-fiil eki olabileceğidir. Esas fiilin ünlü zarf -fiil eki ile *tur-* fiilinin geniş zamanına bağlanması bilhassa Çağatayca'da şimdiki zaman ifâdesinde kullanılmaktadır. Ancak bu şekilde yardımcı fiilin bazen düştüğü ve zarf-fiil ekinin şekil ve zaman eki vazifesini yüklediği de görülmektedir (bk. Nesâyim. s. 129). Bu duruma Kazakça'da da rastlanılmaktadır. Buna rağmen her iki ihtimalin de beyte uygun düşmediği, mânanın ancak şart ifâdesi ile tamamlanacağı açıkça görülmektedir.

(30) *t u r ğ u n ğ* (*تورغوڭ* < *tur-ğu-nğ*) «duracaksm» *-ğu / -gü* gelecek zaman isim-fiil ekinin iyelik ekleri ve *tur-* yardımcı fiilinin geniş zamanı ile birlikte Doğu Türkçesi'nde ve bilhassa Çağatayca'da *-ğay / -gey* eki yanında ikinci bir şekil ve zaman eki gibi kullanılması bilinen bir husûstur. Metnimizde olduğu gibi Çağatayca'da da *turur* veya ekleşmiş şekli ile *-dur / -dür*, *-tur / -tür* unsurunun düştüğü görülmektedir (fazla bilgi için bk. Chag. Man. § 117; Nesâyim. s. 136-137). Batı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi devresinde gelecek zaman için *-ısar / -ıser* ve devre sonunda *-acağ / -ecek* şekil ve zaman eklerini kullanmış, bugün ise *-acağ / -ecek* umumî gelecek zaman eki hâlinde yerleşmiştir (fazla bilgi için bk. TDB. § 470-471; *-ğu / -gü* isim-fiil ekinin kullanılışı ve fonksiyonları için de bk. ET.'de İsim-fiiller, s. 89-113).

m i n d e b o ŝ b o l ğ u n ğ s (e) n «benden boş olacaksın» İfâdesi, Eski Türkçe'de olduğu gibi, bulunma hâlinin çıkma hâli mânasını da henüz metnimizde devam ettirdiğini mi göstermektedir, yoksa bu bir söyleyiş husûsiyeti midir? Metnimizde *-dın / -din* umûmî çıkma hâli eki olarak yer aldığına göre, ikinci ihtimali kabul etmek gerekecektir.

(31) ö ğ ü n (ا ك و ن) «başka, diğer» Kelimenin kök olmadığı meydandadır. Gabain, *öñgi* ve *öñgin* şekillerini **öñg-* «başkalaşmak» fiilinden getirmektedir (bk. AGr. Glossar). Radloff, Wb.'da *öñg-* «1. (Tel.) solmak, sararmak 2. (Tar.) rengini kaybetmek 3. (Uyg.) solmak, sararmak, rengi atmak» şeklinde mânalanmıştır. Buna göre *öñg* «renk» isim kökü yanında *öñg-* fiil kökü de mevcuttur. Bu takdirde *öñgi*, *öñgin* kelimesinde *-i* zarf-fiil eki, *-n* ise vasıta hâli (instrumental) eki olur. Divân.'da da *öñgi*, *öñgin* «başka, başkası» şekilleri kaydedilmiştir. Clauson, EDPT. aynı şekillere yer verdiği gibi *öñgi öñgi* kullanımının «çeşitli» mânasına geldiğini, *öñgin* > *ögin*, *öğün* olduğunu ve kelimenin küçük fonetik farklarla modern şivelerde yaşadığını belirtmiştir. Kökteki *nğ* sesinin *g* olması Uygur devresindedir, Çağatayca'da da kelime bu şekilde devam etmiştir: Abuşka. *öğün* «kâf, kâf-i Acemidir, gayrı demektir»; Şeyh Süleyman. *öğün* «gayr, başka, diğer»; Radloff, Wb.'da *öñge* (Şor) «bir başkası, diğeri», *öñgge* (Tar.), *öñggö* (Kır.) şekilleri de yer almıştır. Birinci şekilde *öñge* < **öng-e* kabul edilebilir, fakat *öñgge* şekli îzah ister. Acaba burada bir ünsüz ikizleşmesinden bahsedilebilir mi? Ayrıca bu kelimedeki görülen *nğ* > *g* değişmesi ile Eski Türkçe'de teklik 2. şahıs eki *-nğ* yerine *-ğ / -g* ekinin kullanılması arasında bir münasebet de kurulabilir mi?

(33) k (a) m u k b e d i n (ق و ر ب د ي ن) «bütün kötüsünü, bütün kötülüğünü» İbarenin ifâdesi açık değildir. *k(a)muğ* < *kamuğ* olduğu bilinmektedir. *bedin* < *bed-i-n*; *-i* iyelik eki, *-n* ise yüklem hâli eki olmalıdır. Burada dikkati çeken husûs, beyitte mânanın tamamlanması için *bed* «kötü, fena» sıfatının isim olarak «kötülük, fenalık» mânasına alınması gerektiğidir.

(34) t i n d i (ت ي ن د ي) «sustu, dindi» Kelimenin kalın sıradan ince sıraya geçişi Batı Türkçesi'nde görülmektedir. Eski Türkçe'de *tin-* fiili yanında *tin* «nefes, hayat» isminin de görülmesi, bu iki kelimenin müşterek bir köke bağlanabileceğini düşündürmektedir: *tin* < **ti-n*; *tin-* < **ti-n-*

(35) y (a) v (u) k (ي و ق) «yakın»; *yavuk* < *yağuk* < *yağ-u-k* olduğu, *-ğ-* > *-v-* değişmesinin Orta Türkçe devresinden sonra ortaya çıktığını bilmekteyiz. Üzerinde durulması gereken husûs *yağ-u-* «yaklaşmak» fiili ile aynı mânaya gelen *yağ-* fiili arasındaki münasebettir. Her iki kelime bir **ya-* köküne bağlanabilir: *yağ-* < **ya-k-* şeklinde ayrılırsa, *-k-* kuvvetlendirme fonksiyonu olan (in-

tensivum) fiilden fiil yapma eki olur (ek ve çeşitli misâller için bk. AGr. § 160). *yağ-u-* < **ya-ğ-u-* şeklinde ayrılırsa, *-ğ* fiilden isim yapma eki, *-u-* ise isimden fiil yapma eki olur (ek ve çeşitli misâller için bk. AGr. § 85). Doğu Türkçesi *yağ-u-* / *yav-u-* fiilini Batı Türkçesi ise *yak-²*tan genişlemiş şekil olan *yaklaş-* (< *yak-t-n-la-ğ-*) fiilini kullanmaktadır. *yavuklu* «nişanlı, adaklı» < *yağüklüğü* olduğu da meydandadır.

(42) *sin ayğannı* (سین ایاغانی) «senin dediğini» *-ğan / -gen* isini-fiil eki Batı Türkçesi dışında genellikle *-duğ / -dük* isim-fiil eki yerine de kullanılmaktadır (fazla bilgi için bk. ET'de isim-fiiller, s. 79-83).

(44) *uşal* (اوشال) «işte o» Kelimenin *uşal* < *uş + ol* olduğu açıktır. Ancak burada önemli olan hüsüs ikinci hecedeki yuvarlak ünlünün düzleşmesidir. (bk. not : 2).

(45) *k(e)ltürüp* (كئوروب) «getirip» yanında metnimizde *k(e)türdi* (49) şekli de geçmektedir. *keltür-* şekli Doğu Türkçesi için, *ketür-* (> *getir-*) şekli ise Batı Türkçesi için normal şekildir. Aynı durumu biz *oltur-* ve *oür-* (< *oltur-*) misâlinde de görmekteyiz. Metnimizde bu iki şeklin bulunması, methin dilinin karışıklığını gösterir.

(47) *yörüp* (يورب) «yürüyüp, dolaşıp» yanında *yörür* (68) şekli de geçmektedir. *yöri-* / *yörü-* fiilinin *yori-* / *yor-* fiilinden ayrı bir fiil olduğu düşünülebileceği gibi, aynı fiilin kökteki *y* tesiriyle incelmış şekli olabileceği de düşünülebilir. Eski Türkçe'den beri görülen bu durum bugün birçok şivelerde de devam etmektedir (bk. Radloff, Wb.). Batı Türkçesi *yürü-* (< *yöri-*) şeklini müstakil fiil olarak kullandığı hâlde, şimdiki zaman çekiminde *yori-* şeklini eklemiş olarak devam ettirir. Metnimizde kelimenin kalın mı, ince mi okunması gerektiği belli olmamakla beraber biz ince şekli tercih ettik.

(49) *t(a)rıp* (تريب) «ekip» Batı Türkçesi bugün, *tarı-* yerine eş mânâsı *ek-* fiilini kullanmaktadır. *tarı-* fiili ise tarla (< *tarı-ğ-la-ğ*) kelimesinde muhafaza edilmiştir.

(50) *siler* (سيلار) «sizler», *silerge* (سيلارگا) «sizlere» Metnimiz için önemli bir hususiyet olan bu şekil hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Yaygın olmayan bu şekil için söylenebilecek ilk şey zaminin bünyesinde bulunan *z* sesinin düşmüş olduğudur; ancak bu düşmenin sebebi belli değildir. Bu duruma çokluk 2. şahıs zamininde rastlandığı hâlde, çokluk 1. şahıs zamininde

rastlanmamaktadır. (Türkçe'de zamir çekimi için bk. M. Mansuroğlu, *Türkçe'de zamir çekimi*, TM., c. III, sy. 3-4, İstanbul 1949, s. 501-518).

(53) *siz ik(e)vni* (سيز اكوني) «sizin ikinizi», aynı şekilde *biz ik(e)vge* «bizim ikimize» (57). *ikev* < *iki-egü* olduğu bilinmektedir. Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Doğu Türkçesi'nde yer alan bu şekil, Batı Türkçesi'nde terkedilmiştir (kolektif sayı sözleri teşkil eden *-ağu / -egü* eki için bk. AGr. § 205). Doğu Türkçesi'nde büzülme neticesi *-ağu / -egü* > *-av / -ev* olmuştur (bk. Chag. Man. § 56). Batı Türkçesi bugün bunun yerine *her* kelimesinden faydalanmaktadır: *her biri*, *her ikisi*, *her üçü* v.b. gibi.

(54) *s(e)veri* (سـاری) «sevdiği», aynı şekilde *sever hatunu* «sevdiği hatunu» (74) *-ar / -er* isim-fiil ekinin de *-duğ / -dük* isim-fiil eki gibi kullanıldığı görülmektedir (bk. not : 42).

(61) *uşat(t)ı* (اوشاتی) «ufalttı, parçaladı» Kelime *uşat-* < *uvşat-* < *uvuşat-* < *uv-u-ş-a-t-* şeklinde bir gelişmeye bağlanabilir. AGr. (Glossar)'da *uşak* ve *uwşak* «ufak», Dîvân.'da ise *uv-* / *uw-*, «ufalamak», *uwul-*, *uwun-*, *uwuş-*, *uwşat-*, *uwuş* «ufalanmış nesne», *uşak* «küçük, ufak» şekilleri yer almıştır. Doğu Türkçesi, Çağatayca ve Kıpçakça *uşan-*, *uşat-* şekillerini devam ettirdiği hâlde, Batı Türkçesi daha çok kök ünsüzünün *v* > *w* > *f* değişmesine uğraması ile *ufan-*, *ufat-* şekillerini devam ettirmiştir: *ufal-* < *uwal-* < *uvul-* gibi. Burada dikkati çeken bir husûs da, ikinci hecedeki yuvarlak yardımcı ünlünün düzleşmesidir.

(64) *bir(i)le* (بـیرلـه) «birlikte, ile» Yaygm şekli *birle* olan kelimenin, *bir(i)le* şeklinde okunması vezin gereğidir.

(65) *dimiş(i)* (دیمیشی) «dediği» Burada da *-miş / -miş* isim-fiil eki *-duğ / -dük* isim-fiilli eki gibi bir mâna vermektedir (bk. not : 42, 54).

(67) *erklig siz ol siz bilinğ* «muktedir sizsiniz, siz biliniz» ibaredeki *ol* kelimesi pek yerine oturmamışa benziyor. Eğer vezin gereği kullanılmamışsa, sarih olmayan mef'ul (belirsiz nesne) olmalıdır. Buna göre ibare şöyle anlaşılabilir: «muktedir sizsiniz, onu (ne yapılması gerektiğini) siz biliniz.»

(71) *yular* (یولار) «yolar, koparır, yağmalar» Clauson, EDPT.'te kelimenin *yul-*, kök mânasının «çekip çıkarmak, sökmek» olduğunu, Osmanlıca ve Türkmence'de *yol-* şekline geçtiğini ve bu kelimenin *yulu-* ile karıştırılmamak gerektiğini bildirmektedir. Dîvân.'da bu kökle ilgili olarak *yolit-* / *yolut-*, *yulit-* / *yulut-*, *yoluş-*, *yuluş-* fiilleri bulunmaktadır.

(72) *dise bolmas* (دسا بولماس) «demek mümkün değil» *bol-* fiilinin şart kipi ile kullanılması imkân veya imkânsızlık ifâde eder ve *bol-* fiilinin fâili daima belirli olmayan fâildir (fazla bilgi için bk. Chag. Man. § 95; Nesâyim. s. 167).

(73) *ki1ü [r] yo1ına* (کیلو [ر] یانا) «geliş yoluna, geldiği yola» *-ur/-ür* geniş zaman isim-fiil ekinin bir fonksiyonu da hareket karşılması dolayısıyla fiil-ismi (nom actionis) olarak kullanılmasıdır (fazla bilgi için bk. ET.'de İsim-fiiller, s. 149-157; Çağ. İsim-fiiller, TDAY. Belleten 1962, s. 56-57). *yo1ma* < *yo1-n-a* olduğuna göre, verme hâli ekinin *-a* olması metnimiz için normal bir durum değildir. Eski Türkçe'de 1. ve 2. şahıs iyelik ekli veya iyelik eksiz bazı kelimelerden sonra da verme hâli eki olarak *-a / -e*'nin getirildiği görülmekte idi (bk. AGr. § 180).

(75) *oñgardı* (اونگاردی) «kötüledi, suçladı, fitneledi, gammazladı, iftira etti» *oñgardı* < *oñg-a-r-dı* şeklinde parçalanabilir. *oñgar-* kelimesinin *yoñgar-* ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak *y-* protetik sesinin bu kelimedeki kullanılmayışma ilk defa rastlamaktayız. AGr. (Glossar) *yoñga-* «iftira etmek», *yoñgağ* (< *yoñga-ğ*) «iftira» ve *yoñğsur-* (< *yoñga-ğ-ur-*) «iftira ettirmek» kelimelerini kaydetmektedir. Kanaatimize göre bütün bu teşkiller de bir **yoñg* isim köküne bağlanabilir: *yoñga-* < **yoñg-a-* alınabilir. (*y-* protezi için bk. not: 11).

(76) *ağızınğa hāk* «ağızına toprak, ağızına toprak dolsun, ağızı kuruşun» Türkiye Türkçesi'nde bugün *toprak başına, gözünə toprak dolsun, gözünü toprak doyursun*, şeklinde kullanılan beddualarla bu eski şekil arasında bir paralellik mevcuttur.

(80) *bir ü bar* (بیر و بار) «bir ve var» Tanrının vahdaniyet ve mevcudiyet vasıflarını ifâde eden bu söz, bilhassa Doğu Türkçesi'nde kullanılmaktadır.

yarıçıdur (یا یچی دور) «yardımcıdır»; *yarı* «yardım, kuvvet» (84) *yarı* kelimesinin yapısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir; Farsça *yārī* kelimesi ile de ilgili olabilir. Kelime Orta Türkçe ile Doğu Türkçesi'nde görülmektedir. Batı Türkçesi'nde kullanılan *yardım* kelimesinin de bununla ilgili olduğu söylenebilir.

(83) *t(a)pundı* (تپوندی) «karşılaştı, rastladı» Beytin mânasını göz önüne alarak, kelimeyi bu şekilde okuyup münalandırdık. *t(a)pundı* < *tap-un-dı*; *tap-* «bulmak», *-u-* «yardımcı ünlü», *-n-* «dönüşlülük eki», *-dı* «şekil ve zaman eki». Yardımcı ünlünün yuvarlak olması, *p* dudak ünsüzünün tesiriyledir. Doğu Türkçesi'nde «karşılaşmak, rastlamak» için *yoluğ-* fiili kullanıldığı bilin-

mektedir; bu bakımdan *tapun-* fiilinin bu mânada kullanılmasını bir tasarruf kabul edebiliriz.

(87) *muñg-a* (*مونگا* < *muñg-a*) «kedere, derde, sıkıntıya», *muñg* < ET. *buñg*. Kelime başındaki bazı *b-* seslerinin Batı Türkçesi'nde *b*, Doğu Türkçesi'nde *m* olarak devam ettiği görülmektedir: *ben* ~ *men*, *bin-* ~ *min-*, *biñg* ~ *miñg*, *bonçuk* ~ *monçuk*, *büñgüz* ~ *müñgüz* v.b. gibi.

(92) *birge* (*بيرگا*) «beraber, birlikte» *birge bol-* «beraber olmak, birlikte olmak»; *birge* < *bir-ge*, *-ge* isimden isim yapma eki. *-ga* / *-ge*, *-ka* / *-ke* az kullanılan bir ektir; *başka*, *özge* gibi kelimelerde görülmektedir (ek için bk. AGr. § 58).

(98) *yülüş* (*يولوش*) «taksim» Kelimenin imlâsı açık olmamakla beraber, *yüülüş* ve *yuluş* şekillerinde okunabilir. Biz beytin mânasını göz önüne alarak, *yüülüş* okumayı tercih ettik ve «taksim» şeklinde mânalandırdık. Bu durumda *yüülüş* < *yüülü-* «traş etmek, kesmek» *-ş* ve *yuluş* «fidye» < *yul-* «çekip koparmak» *-ş* olmalıdır. *yüülü-* fiili de *ülüş* (< **ülü-ş*), *ülüğ* (< **ülü-g*) ile ilgilidir ve *ülü-* < **ül-ü-* şeklinde düşünülebilir. Nitekim *üle-* fiili de **ül* kökünden *-e* ile yapılmış fiil olabilir.

(102) *uy(a)t(t)ı* (*ويحي*) «terbiye etti» Kelimenin *uyat-* < **uya-t-* olduğu anlaşılmaktadır. Divân.'da *uyal* (< **uya-l-*) «çekinmek, utanmak» ve *uyat-* (< **uya-t-*) «utanmak» kelimeleri yer almıştır. Aynı **uya-* kökünden *-t* ile yapılmış isim olan *uyat* «hâyâ, edep, terbiye» daha ziyâde Doğu Türkçesi'nde kullanılmaktadır (ayrıca bk. not: 19).

(104) Beyitteki yer adlarının bazılarını kesin olarak tesbit etmek mümkün olmadı. Buna imlânın bozukluğu kadar, metnin orjinalinin elimizde olmayışı da sebep olmuştur. Destana göre Oğuz'un fethettiği ve adlarını kesin olarak tesbit edemediğimiz bu yerlerin İran, Afganistan veya Hindistan bölgelerinde olması gerekmektedir. Birinci mısra'da *meğrāb* veya *mekrān* ile *ğür*, ikinci mısra'da da *būr/pūr* veya *lūr* okunuşları düşünülse bile, bunun yeterli olmayacağı ve vezin bakımından beytin eksik kalacağı ortadadır. Bu sebeple biz, gerek metinde gerekse tercümede okunuşundan kesinlikle emin olmadığımız bu yerleri boş bırakmayı uygun bulduk.

İ N D E K S

A

- a / - e (verme hâli eki) krş.
 - ğ a / - g e; - k a / - k e
 - a : muñga 87
 yolma 73
- a / - e (zarf-fiil eki)
 - a : kola (bir-) 38
 kıoya (birme-) 59
 - e : eme (başla-) 10
 seve (Başla-) 12
- a / - e (istek eki)
 - e : büte sin 29
- a ç - açmak
 a.-tı (köz a.) 56
 a.-madı (ağız a.) 34
 (közini a.) 28
- a ğ ı r l a - ağırlamak, ikram ve ihsan-
 da bulunmak
 a.-dı 50
- a ğ ı z ağız
 a. aç- 34
 a. -mğa hâk 76
- â h e s t e (F.) âheste, yavaş, sessizce
 â. kel- «sessizce, yavaşça yakla-
 mak» 36
- â h ı r (< A. âhir) ahır, son
 â. vaktde 99
- ‘ â k ı b e t (< A. ‘âkıbet) âkıbet, son
 ‘â. -te 30
- a l - almak, zaptetmek, nikâhlamak
 a. -ur (cüftige a.) 23
 a. -dı 28, 103
 a! 37
- a l ı ñ ğ / - e l i ñ ğ (çokluk 1. şahıs emir
 eki)
 - a l ı ñ ğ : kılalıñğ 14
 - e l i ñ ğ : tiyeliñğ 13
- a l t u n altın
 a. 98
- a n a ana, anne
 a. 4
 a. -m 5
 a. -sı 8, 10, 11
 a. -sımñğ 3
- a n d ı n ondan, bk. o l
- a ñ ğ a ona, bk. o l
- a ñ ğ l a - anlamak
 a. -dı 17
- a n ı onu, bk. o l
- a n ı ñ ğ onun, bk. o l
- a r / - e r (geniş zaman isim-fiil eki)
 krş. - u r / - ü r
 - e r : sever hatunı 74
 severi 54
- a r / - e r , geniş zaman eki) krş. - r
 - u r / - ü r
 - a r : kıoyar sin 58
 saçar 88
 sorar 39
 yular 71
 - e r : büter min 44
 emer min 7
 öler min 7
 n’iter sin 7
 körer 5, 39

- öler 72
sever 60
sürer 39
- ar sl an aslan
a. 93
- ar tu k artık, fazla, ziyâde, pek çok
a. 34, 78, 92
a. -ı «fazlası, fazlaca, çokça» 54
- a ş aş, yemek, ziyâfet
a. tart- «yemek sunmak, ziyâfet vermek» 16
- a t ad, isim
a. bir- 94
a. -mı (ay-) 13
(ata-) 16
- a t at
a. 98
- a ta ata, baba
a.-ng 31, 59
a.-ngga 76
a.-sı 12, 21, 26, 36, 82, 84
- a ta - ad vermek, adlandırmak
a.-dı (atını a.) 16
- a ta ğ l ı k sözlü, nişanlı
a.-ı kızını 39
- a t ı m ç ı atıcı, nişancı
a. 19
- a t l an - atlanmak, ata binmek
a.-ur 20, 47
- a t u n hatun, yaşlı kadın
a.-ı (karı a.) 74
- a v av
a.-ga (atlan-) 20, 47
a.-dm (kel-) 39
- a y ey (ünleme edati)
a. 30
- a y / - e y (teklik 1. şahıs emir eki)
krş. - a y ı n / - e y i n
-ay: aytay min 42
- a y - söylemek, demek; krş. a y ı t -
- a y t -
a.-ur men 32
a.-ur sen 58
a.-ur 13, 29, 63, 65, 67
a.-dı 51, 57, 80
a.-duğ 57
a.-aym 2, 40, 43, 51
a.-sañğ 43
a:ğannı 42
- a y ı n / - e y i n (teklik 1. şahıs emir eki) krş. - a y / - e y
-ayın: ayayın 1, 40, 43, 51
aytayın 43
kaytayın 43
kılayın 55
-eyin: bileyin 40, 55
seveyin 29
- a y ı t - söylemek, demek, krş. a y -,
a y t -
a.-tı 27, 36, 40, 61, 76
a! 43
a.-ing 55
- a y t - söylemek, demek, krş. a y -,
a y ı t -
a.-ur 5, 31, 42, 68
a.-ay 42
a.-aym 43
- a z az
a.-m (sözle-) 101
- B**
- b a h â d u r (F.) yiğit, cesur, dilâver, kahraman
b. 19
- b a r var, mevcut
b. 5, 51, 74
b.-ında «hakkında» 95
- b a r - varmak, gitmek, ulaşmak, erişmek

- b.-ur men 32
 b.-dı 85
 b.-ıptur 77
 b.ıp 49
 b a r ç a bütün, hep
 b. 16, 66, 73, 81, 87
 b.-sın 61
 b.-smı 97
 b.-iarı 96
 b a r ı hepsi, bütünü, tamamı
 b. 17
 b.-n 55, 102
 b.-sınğa 97
 b a ş baş
 b.-ı 95
 (hālāyık b.) 15
 (güzinler b.) 99
 b.-ını (sile-) 10
 b a ş l a - başlamak, girişmek, öncülük ve kılavuzluk etmek
 b.-dı (ilni b.) 90
 (eme b.) 10
 (seve b.) 12
 b a t hemen, derhal, çabucak
 b. (yetip kel-) 82
 b a t - batmak, gömülmek, gark olmak
 b.-tı (muñga b.) 87
 b ā t ı l (A.) batıl, doğru ve gerçek olmayan
 b. işni 6, 90
 b e - c e n g (F.) cenk ile, savaşla, savaşarak
 b. (mısrır şām düvelini aldı b.) 103
 b e c i d (< F. becidd) ciddiyetle, gerçekten, kararlı
 b. (oğuz ölmekige b. boldılar) 69, 81
 b i - d i n (F.) dinsiz
 b.-din 78
 b i g bey
 b.-lerin 64
 b i l - bilmek
 b.-ür (teñgrisini b.) 46
 b.-di 26, 79
 b.-cyin 40, 55
 b! 30
 b.-iñg 51
 b.-ip 1, 36, 66, 91
 b.-gen 91, 102
 b i l e beraber, birlikte, krş, birle, birile
 b. (hatunı b.) 22
 (yığaç er b.) 95
 b i r bir; birlikte, beraber
 b. inisi 27, 37
 izi 29, 37
 oğlan 2
 ok 85
 serâyı 100
 sözüm 5
 bol- 70
 ti- 41
 b.-dür (teñgri b.) 44
 b.-i birige söz katış- 71
 birge yār bol- 100
 b.-iniñg (her b.) 100
 b.-ini (birni) 58
 b.-ige (biri b.) 71
 (biri birge) 100
 b.-iñge (her b.) 94
 b.-imizni 60
 b.-iñgiz 52
 b i r - vermek
 b.-ür (at b.) 84
 b.-di (murād b.) 87
 (yarı b.) 84
 (kōla b.) 38

- b.-iptür (gurür b.) 89
 b! (ayu b!) 44
 b.-ip (emçek b.) 4
 (teşrîf b.) 92
 b.-medük (çoya b.) 59
 birge «birlikte, beraber»
 b. bol- 92
 birile birlikte, beraber, krş, bile
 birle
 b. (iniler b.) 64
 birle birlikte, beraber, krş. bile
 birile
 b. (cânım b.) 29
 (çerig b.) 82
 (çını b.) 9
 (bu iş b.) 20
 (nökerleri b.) 47, 79
 (söz b.) 79, 81
 (zahmı b.) 85
 birök bir, aynı, müşterek
 b.-tür (sözi b.) 79
 bir ü bar bir ve var (Tanrı için)
 b. izim 80
 biz
 b. 57, 59
 ikevege 57
 b.-inğ 68
 b.-ni 60
 b.-e (bizge yerine) 80
 boğuz boğaz
 b. yi- «çokça yemek» 16
 bol- olmak
 b.-dı (biri birge yâr b.) 100
 (katıg kadıg b.) 62
 (uluğ b.) 11
 b.-dılar (becid b.) 69, 81
 b.-guñğ sen (boş b.) 30
 b.-ğay (güzinler başı b.) 99
 (halâyık başı b.) 15
 b! (hâzır b.) 77
 (müselmân b.) 57
 b.-up (bir b.) 70
 b.-ğan (birge b. nökerleriñge) 92
 (müselmânga tâbi' b. ki-
 şî) 99
 b.-mas (dise b.) 72
 boş boş
 b. bol- «boş olmak, nikâhtan
 düşmek» 30
 bu bu
 b. (sıfat olarak) 6, 8, 9, 15, 17,
 20, 24, 27, 31, 33, 36, 38,
 42, 43, 48, 53, 55, 56, 71,
 72, 73, 78, 81, 85, 94, 103
 (zamir olarak)
 b.-dur 94
 munuñğ 13, 14, 15, 30, 45, 46
 bular 66, 71, 94, 96, 97, 100
 munlar 93
 bularnıñğ 35, 62, 95
 bularnı 50
 bularga 65, 89
 bular bunlar, bk. bu
 bularga bunlara, bk. bu
 bularnı bunları, bk. bu
 bularnıñğ bunların, bk. bu
 burun önce, evvela
 b. 14
 büt- inanmak, iman etmek
 b.-er men 44
 b.-ti 9
 b! (teñgriga b.) 6
 b.-e sin 29
 b.-üp 45
 b.-er erse sen 41
 C
 cān (F.) can, ruh
 c.-ım birle 29

ce h e n n e m (A.) cehennem

c.-ka bar- 85

ce v ā b. (A.) cevap

c.-m (ay-) 57

c i g e r - p ā r e (F.) cigerpâre, mec.

evlat

c.-singā 83

c.-miz 63

c ü ŧ (F.) coşma, coşkunluk

c. kııl- 11

c ü f t (F.) çift, eş

c.-ige al- «eş olarak almak, ni-
kâhlamak» 23

Ç

ç ā r e (F.) çâre, tedbir

ç.-miz 63

ç e r i g çeri, asker

ç. birle 82

yığ- 73

ç.-i 86

ç ı k - çıkmak, ayrılmak, uzaklaşmak

ç.-tı (oğuz ç. sizdin) 33

ç.-tılar (oğuznuñg kilü[r] yolına
ç.) 73

ç.-sa 25

ç.-ıp (han katıdın ç.) 70

ç.-iban 83

ç ı n (< Çince: chên) doğru, ger-

çek, hakikat

ç. bil- 26

ç.-ı birle büt- 9

ç ı n o k (< çın + ok) hakikaten, ger-
çekten

ç. (bir izığa ç. büt-) 29

(şirk ü nifâkdm ç. kayıt-) 43

ç.-tur (sözi ç.) 19

ç ü (F.) çünkü, zira, artık

ç. 98, 99

D

- d a / - d e ; - t a / - t e (bulunma hâ-
li eki)

-da : barında 95

katıda 65

katında 32, 74

toyda 50

vağtda 99

-de : evinde 25, 48

hasretinde 88

içinde 12, 72

kelürde 39

künde 55, 100

ögünde 68

tüşinde 5

-te : 'âkıbette 30

d e v ā (A.) deva, ilaç

d.-sın (kııl-) 55

- d ı / - d i , - t ı / - t i (görülen geç-
miş zaman eki)

-dı : açmadı 28, 32

ağırladı 50

aldı 28, 103

añgladı 17

atadı 16

aydı 51, 57, 80

bardı 85

başladı 10, 12, 90

boldı 11, 12, 100

ılmadı 24

kaşladı 12

kıldı 2, 5, 36, 84

kılmadı 24

koydı 68

oñggardı 75

saçmadı 34

tanımadı 3

tañgladı 17

tapundı 83

- taşladı 90
 tındı 34
 toyladı 22, 97
 yarıştırdı 48
 yığıdı 34
 -di : bildi 25, 79
 birdi 38, 84, 87
 emmedi 3
 emüzdü 10
 erdi 18, 95, 98
 irdi 11, 15, 74
 keldi 82
 ketürdi 49
 köçürdi 21
 kördü 82
 köyürdi 62
 öldü 48
 sevdi 45
 sevmedi 28, 53
 söyledi 97
 tegürdi 78
 tidi 33, 37, 45
 tükedi 98
 yiberdi 75
 -tı : açtı 56
 ayıttı 27, 36, 40, 61, 76
 çıktı 33
 kaçtı 88
 katıştı 71
 taptı 56
 tarttı 66
 uşattı 61
 uyattı 102
 -ti : bütti 9
 eşitti 8, 42, 56, 62
 itti 22
 keçti 11
 ötti 3
 tüzetti 1
 -duğ : ayduğ 57
 koyduğ 101
 -dük : birmedük 59
 dimedük 13
 kirmedük 59
 sözledük 101
 tidük 101
 -dılar : boldılar 69, 81
 köidılar 69, 81
 yığıdılar 73
 -diler : yidiler 16
 -tılar : çıktılar 73
 kaçtılar 86
 -tiler : içtiler 86
 - d i n / - d i n (çıkma hâli eki)
 -dm : avdın 39
 handın 71
 kadğusmdın 70
 katıdın 70
 şirk ü nifağdın 43
 tayağdm 28
 uluğdm 64
 -din : bî-dîndin 78
 işdin 9
 közidin 60
 sözindin 11
 taşındin 98
 di- demek, söylemek, krş. ti-
 d.-se bolmas işdür 72
 d.-mişi (kelinler d. sözünü ayur)
 65
 d.-medük 13
 d.-mekni 44
 di1- h a l i m (F.) yumuşak gönüllü
 d. 50
 d i n (A.) din
 d. tut- 33
 d.-ni (koy-) 68
 d.-i içre 20
 d.-ini (koy-) 58, 59
 (tut-) 31

d.-iğa (uy-) 59
 -dur / -dür ; -tur / -tür (bildir-
 me eki)
 -dür : budur 54
 -dır : yarığıdır 80
 -dür : birdür 44
 -dür : işdür 72
 -dür : nidür 54
 -tur : çınoktur 19
 -tür : yoktur 14
 -tür : biröktür 79
 düvel (A.) devletler
 d.-ini (mışır-şâm d. aldi be-ceng)
 103

E

eğer (F.) eğer, şâyed
 e. 7, 41
 em- emmek
 e.-er men 7
 e.-e başladı 10
 e.-medi (emüg e.) 3
 emçek meme, krş. emüg
 e. bir- 4
 emdi imdi, şimdi
 e. 27, 40, 101
 emüg memé, krş. emçek
 e. em- 3
 emüz- emzirmek, meme vermek
 e.-di 10
 er- ermek, olmak, krş. ir-, ir-
 e.-ür 94
 e.-di 18, 95, 98
 e.-se sen (büter e.) 41
 e.-se (yok e.) 7, 30
 erklig kudretli, muktedir
 e. siz 67
 erte erken, sabahleyin
 e. 13

eşit- iştirmek, duymak
 e.-ti (söz e.) 8, 42, 56, 62
 e.-señg 5
 e.-ken 17
 ev ev
 e.-ge 49
 e.-inde 25, 48

F

firāk (A.) firak, ayrılık
 f. hasretinde 88
 fireng (y.a.) Frenk ülkesi (?)
 f. 103
 fırsat (A.) fırsat
 f. tap- 56

Ğ

-ğa / -ge ; -ka / -ke (verme hâ-
 li eki) krş. -- a / -e
 -ğa : ağızmğa 76
 atañğa 76
 avğa 20, 47
 barısmğa 97
 ciger-pāresingā 83
 dīnigā 59
 hañğa 67
 ĩmāñga 6
 izigā 29
 katigā 35
 kızigā 38
 kızigā 26
 müselmāñga 99
 oğuzga 27, 38, 68, 78
 teñgrigā 6
 yañga
 yaratkañga 9
 yolga 63
 -ge : birge 92
 cüftige 23
 evge 49

- ikevge 57
 ilge 101
 işiñge 77
 kelinlerge 51
 közige 24
 nökerlerge 80
 nökerleriñge 92
 ölmckigc 69
 sözige 45
 sökelleriñge 92
 -ka : cehennemka 85
 haqqa 8
 oguzka 36, 75, 82, 83, 84,
 87, 96
 -ke : işke 63
 kiçikke 64
 -ğa / -ge (gelecek zaman eki) krş.
 -ğay / -gey
 -ğa : kılğa men 41
 -ğan / -gen ; -kan / -ken
 (isim-fiil eki)
 -ğan: ayğanı 42
 bolğan 92, 99
 -gen: bilgen 91, 102
 -kan: yaratqanğa 9
 -ken: eşitken 17
 -ğay / -gey (gelecek zaman eki)
 krş. -ğa / -ge
 -ğay: bolğay 15, 99
 -gey: tüşürgey 37
 -ğu / -gü (gelecek zaman eki)
 -ğu : bolğuñg sen 30
 turğuñg 30
 ğurür (A.) gurûr, büyüklük
 ğ. bir- 89

G

- güzîñ (F.) seçkin, seçilmiş
 g. kıl- «seçmek» 27

g.-ler başı bol- 99

H, H, H

- haq (< A. haqq) Hak, Tanrı
 h.-ka (yüzini sür-) 8
 haq (< A. haqq) hak, gerçek
 h. (oguzğa ölüm h. turur) 68
 hāk (F.) toprak
 h. (ol iki yamanniñg ağızına
 h.) 76
 haqīkat (A.) hakikat
 h. bil- 66
 halaç (k.a.) Halaç
 h. 94
 halāyīk (< A. ḥalāiḳ)
 h. başı bol- 15
 han han, hükümdar
 h. 59, 68, 70, 86
 h.-ğa 67
 h.-dın 71
 hasret (A.) hasret
 h.-inde (firāk h.) 88
 hatun hatun, kadın, zevce
 h. (سلطانة h. teg) 25
 h.-uñg 75
 h.-ı 24, 77
 bile 22
 hāzır (< A. ḥāzīr) hazır
 h. bol- 77
 hem (F.) hem
 h. 24, 39, 47, 51
 hemān (F.) hemen, derhal
 h. 42
 her (F.) her
 h. biriniñg 100
 birinçe 94
 hergiz (F.) asla, kat'iyen
 h. 3
 hitāy (k.a.) Hitay
 h. 89

- h i n d (y.a.) Hint
 h. 104
 ḥ o r ā s ā n (y.a.) Horasan
 ḥ. 103
 ḥ o ş (F.) hoş, iyi, güzel
 ḥ. cānım 29
 müselmān 23
 toğrı yol 9
 bol- 11
 ḥ u d ā (F.) Hüda, Tanrı, Allah
 ḥ.-nı unut- 1
 ḥ ū b (F.) iyi, güzel
 ḥ. (sözi ḥ. yılığ) 18
- I
- ı / -i , -sı / -si (teklik 3. şahıs
 iyelik eki)
 -ı : artuķı 54
 atağlıkı 39
 atunı 74
 barı 17
 başı 15, 95, 99
 çını 86
 ḥatunı 22, 24, 74
 kılıkı 18
 kılķı 50
 oğlı 4, 5
 yārānı 100
 zaḥmı 85
 -in : azın 101
 barın 55, 103
 cevābın 57
 kızın 27, 37
 tamāmın 79
 uruğın 49
 -mı : atın 13, 16
 başını 10
 destürünü 91
 kanını 71
 kızını 21
 zātını 13
 -ığa : katığa 35
 kıızığa 26
 -ınğa : ağızınğa 76
 -ıda : katıda 65
 -ında : barında 95
 katında 32
 -i : biri 71, 100
 çerigi 86
 dimişi 65
 dīni 20
 işi 72
 kelini 56
 köñgüli 18
 köpi 86
 közi 83, 84
 özi 10, 38, 50, 77, 83, 91
 sebebi 54
 severi 54
 sözi 18, 19, 38, 79, 84
 südi 3
 yüzi 18, 52
 -iniñg : biriniñg 100
 -in : köpin 101
 özin 34, 62
 sözün 34, 62
 -ini : birini 58
 dīnini 31, 58, 59
 işini 17, 66
 közini 28
 sözünü 65
 şerbetini 86
 yüzünü 8
 -ige : cüftige 23
 közige 24
 ölmekige 69
 sözige 45
 -iñge : birinçe 94
 özinçe 14
 -inde : evinde 72

- hasretinde 98
 içinde 72
 tüşinde 5
 -idin : közidin 60
 -indin : sözindin 11
 -sı : anası 4, 8, 10, 11
 atası 12, 21, 26, 35, 82,
 84
 -sınıñg : anasınıñg 3
 -sın : barçasın 61
 devāsın 55
 sırçasın 61
 -sını : barçasını 97
 -sınga : barısına 97
 -sındın : qadğusmdın 70
 -si : inisi 21, 26, 27, 37
 -sin : izisin 91
 -sini : teñğrisini 46
 -singa : ciger-päresinga 83
 -ı b a n / -ı b e n (zarf-fiil eki) krş.
 -p
 çıqıban 83
 ı d - göndermek
 ı-ıp (söz ı.) 75
 ı l yıl, sene, krş. yıl
 ı. (bir ı. keçti) 11
 ı l - ilişmek, iliştiirmek
 ı.-madı (közige ı. «gözine iliştiir-
 medi, göz önüne almadı,
 bakmadı, mec. değer ver-
 medi, iltifat etmedi») 24

İ

- i - imek, olmak, krş. er-, ir-
 i.-señg (müselmān i.) 23
 ı b ā d e t (A.) ibādet
 ı. kıl- 91
 i b l ī s (A.) İblis, Şeytan
 ı. (kör İ.) 89
 i c ā z e t (A.) icāzet, izin, ruhsat

- i. tile- 69
 i ç i ç
 i.-inde (bu işler i.) 72
 i ç - içmek
 i.-tiler (tamuğ şerbetini i.) 86
 i ç r e içinde
 ı. (öz dini i.) 20
 (urğum i.) 15
 (uruş i.) 93
 i k e v her iki, her ikisi
 ı.-ni (siz i.) 53
 ı.-ge (biz i.) 57
 i k i iki
 ı. 35, 52, 56, 75, 76
 ı l il, halk, kavim
 ı. (ulus i.) 87
 (hııay kırkız i.) 89
 ı.-niñ içinde 12
 ı.-ni 90, 91, 102
 ı.-ge 101
 ĩ m ā n (A.) iman
 ı. keltür- «iman getirmek, iman
 etmek» 45
 ı.-ğa ulan- «imana bağlanmak» 6
 ı n i küçük erkek kardeş
 ı.-si 21, 27, 37
 ı.-ler birile 64
 ı.-leri 88
 ı r - irmek, olmak, krş. i-, er-
 ı.-di (bar i.) 74
 (yoq i.) 15
 (kılur i.) 11
 ı r ā k (y.a.) Irak
 ı. 103
 i ş iş
 ı. (bu i. birle) 20
 (yaman i. kıl-) 1
 ı.-dür (bolmas i.) 72
 ı.-ni (bāıl i. taşla-) 90
 (bāıl i. koy-) 6

(bil-) 36
 i.-ke 63
 i.-din 9
 i.-inğge ziyân tegmesün 77
 i.-i (oğuznuñg i.) 72
 i.-ini (oğuznuñg i.) 17, 66
 i.-ler 72, 79
 işbu işbu, işte bu
 i. 63
 it- etmek, yapmak, tertip etmek,
 tanzim etmek
 i.-ti (toylar i.) 22
 i.-señg 7
 izi idi, sahip, Rab, Tanrı
 i. (bir i.) 37
 (rüzî kııl-) 2
 i.-ğa (bir i. çmoğ büt-) 29
 i.-m 80
 i.-sin bil- 91

K

-ka / -ke (verme hâli eki) bk. -ğa
 / -ge
 kabîhrağ (kabîh A.) daha çirkin
 k. 52
 kabül (A.) kabul
 k. kııl- 24
 kaç- kaçmak, firar etmek
 k.-tılar 86, 88
 kağgu kaygı, endişe, keder, krş.
 kazğuş
 k. (bol-) 62
 k.-sındm 70
 kal- kalmak
 k.-ıp (sözi k.) 85
 kamuğ kamu, bütün, hep, krş,
 kamuğ
 k. 17, 64, 84, 87
 kamuğ kamu, bütün, hep, krş.
 kamuğ

k. (tiyür men tidi kör bu k. be-
 din) 33
 kan kan
 k. (karak k. saç-) 88
 k.-ını yul- 71
 -kan / -ken (isim-fiil eki) bk.
 -ğan / -gen
 kara han (ş.a.) Kara Han
 k. 1, 12, 21, 26, 32, 36, 48,
 62, 77, 82, 85, 88
 karağ göz
 k. (kan saç-) 88
 karı ihtiyar, yaşlı
 k. atunı 74
 karın karın, nesil, soy, bâtin
 k. 102
 karlûğ (k.a.) Karluk
 k. 94
 kaşla- değerlendirmek, değerini
 arttırmak, önde tutmak, itibarlı
 kılmak, övmek
 k.-dı 12
 kat kat, yan, huzur, nezd
 k.-ıga 35
 k.-ında 32, 65, 74
 k.-ıdın 70
 katığ katı, sert
 k. kazğuş 4
 kadğuş bol- 62
 katlan- 20
 katış- katışmak, karışmak
 k.-tı (söz k. «karşılıklı söz söy-
 lemek») 71
 katlan- katlanmak, cehd ve gay-
 ret etmek, çabalamak, uğraşmak,
 sabr ve tahammül etmek
 k.-ur (öz dîni içre katığ k.) 20
 kav- kovmak, sürmek
 k.-madı 53
 kayt- dönmek, vazgeçmek

k. -ayın (şirk ü nifâkdın k.) 43
 k a z ğ u kaygı, endişe, keder, krş.
 k a d ğ u
 k. 4
 k ı l - kılmak, yapmak
 k. -ur ('ibâdet k.) 91
 (tiriglik k.) 47
 k. -dı (kın k.) 26
 (kör k.) 84
 (rüzi k.) 2
 (şükür k.) 8
 k. -ğa men (yanut yaşıllıklar k.)
 41
 k. -ayın (devâsın k.) 55
 k! 27
 k. -sun (ni k.) 4
 k. -alıñg (meşveret k.) 14
 k. -ıñg 67
 k. -sañgız 67
 k. -ıp (müselmân k.) 60, 91
 (ta'accüb k.) 66
 (yaman iş k.) 1
 k. -ur irdi (cüş k.) 11
 k. -madı (kabül k.) 24
 k. -ma! (köñgöl tar k.) 80
 k ı l ı k kılık, huy, tavır
 k. -ı sılığ 50
 (kılkı körklüg) 50
 k ı n (AGr. kıyn) ceza, azap, işken-
 ce, eziyet
 k. kıl- 26
 k ı p ç a k (k.a.) Kıpçak
 k. 94
 k ı r k ı z (k.a.) Kırkız, Kırgız
 k. 89
 k ı s r a k kısırak, dişi at
 k. 48
 k ı ş ş a (A.) kıssa, hikâye
 k. -larını (ay-) 2
 k ı z kız

k. 31, 42, 45
 k. -nı 35, 39, 45
 k. -ğa 38
 k. -ın 27
 k. -ını 21
 k. -ığa 26
 k o l - istemek, dilemek, ricada bu-
 lunmak, tehhül için bir kız ara-
 mak
 k. -dılar 81
 k. -a bir- 38
 k o y koyun
 k. 48, 98
 k o y - koymak, bırakmak, terketmek,
 vazgeçmek
 k. -ar sen (dīnini k.) 58
 k. -dı (dīnini k.) 68
 k. -duk (köpin k.) 101
 k! (bâtil işni k.) 6
 k. -up (öğünni k.) 96
 k. -a birmedük (han dīnini k.) 59
 k u ş kuş
 k. sal- 47

K

k ā b ü l (y.a.) Kābil
 k. 104
 k e ç - geçmek, krş. kiç -
 k. -iptür (köp qarın k.) 102
 k e l - gelmek, krş. kil -
 k. -di (yetip k.) 82
 k. -ip (āheste k.) 36
 k. -ürde (avdın k.) 39
 k e l i n gelin
 k. -niñg 52
 k. -ni 53
 k. -i 56
 k. -ler dimişi sözünü ayur 65
 k. -lerini 49

- k.-large 51
keltür- getirmek, krş. ketür-
k.-üp (îmân k.) 45
ketür- getirmek, krş. keltür-
k.-di (evge k.) 49
keyin sonra
k. 90
kiç- geçmek, krş. keç-
k.-ti (bir yıl k.) 11
kiçik küçük
k.-ke (uluğdın k.) 64
kil- gelmek, krş. kel-
k.-ür yolına çık- 73
kîle (A.) kile, ölçek, ölçü
k. (bularnıñ barında yok irdi
k.) 95
kim kim
k. 5, 16, 20, 23, 46, 75, 84, 92,
102
(ne k.) 2, 61, 76
(ni k.) 67, 90
kir- girmek
k.-miş (yaman yolğa k.) 63
k.-se çıksa 25
k.-medük (dîniğa uyup k.) 59
kişi kişi, şahıs
k. 15, 72, 78, 99
köçür- göçürmek, eve getirmek
k.-di (inisi kızını k.) 21
köñül gönül
k. sırçasın uşat- 61
tar kıl- 80
k.-i mihirliç 18
k.-ler (oğuz kadğusındın k. tolup)
70
köp çok
k. 12, 72, 78, 101, 102
k.-i 86
k.-in 101
kör (F. kür) kör
k. iblîs 89
(közini k. kıl-) 84
kör- görmek
k.-er 5, 39
k.-di 82
k! 33, 84, 93
k.-üp 26
k.-mez (özge közin k.) 35
körklüg güzel
k. (kılkı k.) 50
(yüzi k.) 18, 52
körksüz çirkin
k. kelin 53
köyür- yakmak
k.-di (özin k.) 62
köz göz
k. (uluğ aç-) 56
k.-ün (özge k. kör-) 35
k.-i 83, 85
k.-ini (kör kıl-) 84
(tayağdın açma-) 28
k.-ige (ılma-) 24
k.-idin (sal-) 60
közle- gözlemek, takip etmek
k.-me! (ögün k.) 31
küç güç
k.-ün «güçlükle, zahmetle» 4, 21,
58
kümiş gümüş
k. 98
kün gün
k. (bir k.) 13, 39
(üç k. öt-) 3
k.-de (yaman k. boldı biri birge
yâr) 100
kür han (ş.a.) Kür Han
k. 27

L

- ları / leri (çokluk 3. şahıs iyelik eki)
 -ları : barçaları 96
 -leri : inileri 88
 -lerin : biglerin 64
 sözlerin 61
 yiglerin 64
 -leriñge : nökerleriñge 92
 sökelleriñge 92
 -lıg / -lig ; -lüg / -lüg (isimden isim yapma eki)
 -lıg : uyatlıg 93
 -lig : mihirliğ 18
 yürekliğ 19
 -lüg : körklüg 18, 50, 52
 -luğ / -lüg (isimden isim yapma eki) bk. -lıg / -lig

M

- m (teklik 1. şahıs iyelik eki)
 -m : anam 5
 cânım 29
 izim 80
 sözüm 5, 51
 urğum 15
 -mni : yüzümni 32
 -ma / -me (menfilik eki)
 birme- 59
 dime- 13
 kavma- 53
 kılma- 80
 kırme- 59
 közleme- 31
 sevme- 53
 sözleme- 31
 tégme- 77
 unutma- 57

yeñgme- 77

- mañga / bana, bk. men / min
 -mas / -mes (menfi geniş zaman eki), krş. -maz / -mez
 -mas : bolmas (dise b.) 72
 -may / -mey (menfi zarf-fiil eki)
 -may : uzatmay 101
 -maz / -mez (menfi geniş zaman eki) krş. -mas / -mes
 -maz : turmaz 35
 -mez : körmez 35
 sevmez 54, 60
 meded (A.) medet, yardım
 m. yet- 82
 men / min ben
 m. 29, 40
 meniñ 15, 40, 51
 mini 7, 23
 mañga 44
 minde 30
 meşveret (A.) meşveret, danışma, görüşme
 m. kıl- 14
 mışır (y.a. < A. mısr) Mısır
 m. 103
 -miş / -miş (geçmiş zaman isim-fiil eki)
 -miş : dimişi 65
 -miş / -miş (öğrenilen geçmiş zaman eki)
 -miş : kırmiş 63
 -mız / -miz (çokluk 1. şahıs iyelik eki)
 -miz : ciger-pâremiz 63
 çâremiz 63
 -mizni : birimizni 60
 mihirliğ (mihir F.) vefalı, merhametli
 m. (köñgüli m.) 18
 minde bende, bk. men / min

mini beni, bk. men / min
 meniñ benim, bk. men / min
 mundağ böyle, bu şekilde, bunun
 gibi
 m. 7
 muñg dert, sıkıntı, keder,
 m.-a bat- 87
 munlar bunlar, bk. bu
 munuñg bunun, bk. bu
 murād (A.) murat, istek
 m. bir- 87
 muvâfık (A.) muvâfık, uygun
 m. tüşür- 37
 müdām (A.) dâima, sürekli, de-
 vamlı
 m. 20, 47
 müselmân (F.) müslüman
 m. tişi 78
 (hoş m.) 23
 (uyatlıg m.) 19
 bol- 57
 kıl- 60, 91
 m.-ğa tâbi' bolğan kişi 99

N

- n (yükleme hâli eki), krş. - n ı ,
 - n i
 azın 101
 barçasın 61
 barın 55, 102
 biglerin 64
 cevâbın 57
 devâsın 55
 izisin 91
 kızın 27, 37
 köpin 101
 özin 62
 sırçasın 61
 sözin 34, 62

sözlerin 61
 tamâmın 79
 uruğın 49
 yiglerin 64
 - n (vasıta hâli eki)
 közün 35
 kücün 4, 21, 58
 ne ne, krş. n i
 n. kim 2, 61, 64, 76
 n.-dür 63
 ne - ç ü n niçin
 n. 58
 - ñg (teklik 2. şahıs iyelik eki)
 - ñg : atañg 31, 58
 hatunuñg 75
 yoluñg 57
 - ñgğa : atañgğa 76
 - ñgge : işiñgge 77
 - ñg (çokluk 2. şahıs emir eki)
 ayıtñg
 biliñg 51, 67
 boluñg 57
 kılıñg 67
 - ñg ı z / - ñg i z , - ñg u z / - ñg ü z
 (çokluk 2, şahıs iyelik eki)
 - ñgiz : biriñgiz 32
 - ñgüz : özüñgüz 67
 sözüñgüz 53
 - ñg u z / - ñg ü z (çokluk 2. şahıs
 iyelik eki), bk. - ñg ı z / - ñg i z
 - n ı / - n i (yükleme hâli eki), krş.
 - n
 - n ı : atını 13, 16
 ayğannı 42
 barçasını 97
 başını 10
 destürmi 81
 hudânı 1
 kanını 71
 kışşalarını 2

kızını 21
 kızını 35, 39, 45
 sırnı 76
 ulusını 1
 zâtını 13
 -ni : birni 58
 dimekni 44
 dînini 31, 58, 59
 dînni 68
 düvelni 103
 ikevni 53
 ilni 90, 91, 103
 işini 17, 66
 işni 6, 36, 90
 kelinleri 49
 kelinni 53
 közini 28, 84
 ögünni 96
 sözini 65
 sözni 8, 17, 24, 42, 78
 şerbetini 86
 teñgrisini 46
 yüzini 8
 yüzümni 32
 -nıñ / -niñ ; -nuñ / -nüñ
 (ilgi hâli eki)
 -nıñ : anasınıñ 3
 yaşlıkınıñ 49
 yamannıñ 76
 -niñ : ilniñ 12
 kelinniñ 52
 -nuñ : oguznuñ 21, 38, 59, 61,
 66, 71, 72, 73, 74
 ni ne, krş. ne
 n. 4, 9, 43, 44
 kim 67, 90
 n.-dür 54
 n.-din 53, 54
 niçe ne kadar
 n. yıl 46

n'it- (< ne +.et-) ne yapmak
 n.-er sin 7
 n ö k e r (< Moğ. nükür) mâiyet
 n.-lerge 80
 n.-leri birle 47, 79
 n.-leriñge 92
 n ü r (A.) nur
 n. 52

O

o ğ l a n oğlan, krş. o ğ u l
 o. 11
 (rüzi kıl-) 2
 o ğ u l oğul, evlat, krş. o ğ l a n
 o. 10, 13, 16
 o.-ı (oğh) 4, 5
 o ğ u z (ş.a.) Oğuz
 o. 16, 22, 24, 25, 26, 28, 33,
 34, 39, 45, 53, 79, 90, 94,
 102
 kadğusındın 70
 ölmekige becid bol- 69
 o.-nuñ 17, 21, 38, 59, 61, 66,
 71, 72, 73, 74
 o.-ğa 27, 38, 68, 78
 o.-ka 36, 75, 82, 83, 84, 87,
 96
 o l o
 o. (işâret sıfatı olarak) 6, 10, 52,
 74, 76, 92
 (işâret zamiri olarak) 9, 35,
 46, 93
 anıñ 28
 anı 12, 24, 25, 28, 37, 38, 41,
 96
 añğa 2, 5, 44
 andın 89, 102
 soñ 47
 o k ok

o. 84,
zaḥmı birle 85
o ñg a r - - kötölemek, gammazlamak,
suçlamak, fitnelemek
o.-dı (kim iki ḥatunuñg o. sini)
75

Ö

ö g ü n başka, diğér
ö. közle- 31
ö.-ni (koy-) 96
ö.-de (yörü-) 68
ö k ü ş çok, fazla, pekçok
ö. 41, 48
ö l - ölmek
ö.-er men 7
ö.-er 72
ö.-di 48, 86
ö.-mekige (oğuz ö. becid boldı-
lar) 69
ö l ü m ölüm
ö. (oğuzğa ö. ḥaḫ turur) 68
ö t - geçmek
ö.-ti (üç kün ö.) 3
ö z öz, kendi
ö. 16, 20, 22, 58, 65, 91
ö.-üñg 40
ö.-i 19, 38, 50, 79, 83, 91
ö.-in (köyür-) 62
(yığ-) 34
ö.-iñge 14
ö.-üñgüz 67
ö z g e başka, diğér
ö. dñn tut- 33
ilni başla- 90
közin kör- 35
sözün saç- 34
(taḥsindin ö.) 98
'ö z ü r (< A. 'özr) öziir

'ö. söyle- 97.

P

- p (zarf-fiil eki) krş. - i b a n
/ - i b e n
-p : barıp 49
bilip 1, 36, 66, 91
birip 4, 92
bolup 70
bütüp 45
çıkıp 70
ıdıp 75
kalıp 85
kelip 36
keltürüp 45
kılıp 1, 60, 66, 91
koyup 96
körüp 25
salıp 60
silep 10
sürüp 8
tañglap 66
tarıp 49
tilep 10, 69
toğup 3
turup 8, 32, 81, 43
tutup 33
unutup 1
urup 32, 53
uyup 59
yetip 82
yığıp 65, 97
yörüp 47
yükünüp 32
-ptur : barıptur 77
-ptür : biriptür 89
keçiptür 102
p ā k (F.) pāk, temiz
p. 76

R

- r (geniş zaman eki) krş. -ar / -er,
-ur / -ür
tanır 39, 46
yöür 68
ra ħim siz (ra ħm A.) acımasız,
merhametsiz
r. (közi r.) 83
-ra ħ / -rek (isimden isim yapma
eki)
-ra ħ : ħabħra ħ 52
r āst (F.) doğru
r. ħıl- 67
rev ān (F.) akıcı, selis
r. ayt- 42
r üm (y.a.) Rûm, Anadolu
r. 103
r üz ĩ (F.) nasip, kısmet
r. (o ħlan r. ħıl-) 2

S

- sa / -se (şart eki)
-sañğ : aysañğ 43
aytsañğ 7
-señğ : eşitseñğ 5
iseñğ 23
tiseñğ 23
-sa : ħı ħsa 25
-se : dise (bolmas) 72
erse 7, 30, 41
kirse 25
-sañğız : ħılsañğız 67
sa ħ- sa ħmak
s.-ar (ħara ħ ħan s.) 88
s.-madı (sözün s.) 34
sa ħı ħsız sayısız
s. 48
sal- salmak, uzaklaştırmak, uçur-

mak

- s.-ur (ħuş s.) 47
s.-ıp (közidin s.) 60
sa ñğ a sana, bk. sin
se beb (A.) sebep
s.-i 54
sel ĩm (A.) sa ħlam, kusursuz
s. 50
sev- sevmek
s.-er men 23
s.-er 60
s.-di 45
s.-eyin 29
s.-er ħatunı 74
s.-eri (artu ħı s.) 54
s.-e başla- 12
s.-mez 54, 60
s.-medi 28, 53
-si / -si (teklık 3. şahıs iyelik eki)
bk. -ı / -i
sılı ħ temiz, ince
s. (ħılı ħı s.) 18
sır ħa sır ħa, cam
s.-sın (köñ ħül s. uşat-) 61
-sız / -siz ; -süz / -süz (isim-
den isim yapma eki)
-sız : sa ħı ħsız 48
-siz : ra ħimsiz 83
-süz : körküz 53
sic ist ān (y.a.) Sicistan
s. 104
sile- sı ħamak, okşamak, sevmek
s.-p (başını s.) 10
siler sizler, bk. siz
silerge sizlere, bk. siz
sin sen
s. 6, 23, 40, 42
sini 7, 23, 29, 75, 77
sañ ħa 2, 5. 40
sini seni, bk. sin

siz siz
 s. ikevni 53
 iki kelinniñg 52
 sizni 54, 76
 sizdin 33
 siler 51
 silerge 51
 sizdin sizden, bk. siz
 sizni sizi, bk. siz
 soñg son, sonra
 s. (andın s.) 47
 sor- sormak
 s.-ar 39
 sökel hasta, dermansız, zayıf, çâ-
 resiz
 s.-ler 93
 s.-leriñge 92
 söyle- söylemek, demek, krş. söz-
 le-
 s.-di ('özür s.) 97
 söz söz
 s. 56, 101
 (uluğ s.) 31
 (bu s. birle) 73, 81
 (biri birige s. katış-) 71
 id- 75
 s.-ni (eşit-) 8, 17, 42
 (tegür-) 78
 s.-üm 5, 51
 s.-üñg 40
 s.-i 18, 19, 38, 79, 85
 s.-in (eşit-) 62
 (saç-) 34
 s.-ini (ay-) 65
 s.-ige (büt-) 45
 s.-indin 11
 s.-üñgüz 55
 s.-lerin 61
 söyle- söylemek, krş. söyle-
 s.-dük 101

s.-me! 31
 -sun / -sün (teklik 3. şahıs emir
 eki)
 -sun : kılsun 4
 -sün : tegmesün 7
 yeñgmesün 77
 -suz / -süz (isimden isim yapma
 eki) bk. -sız / -siz
 sür- sürmek
 s.-üp (hâkka yüzini s.) 8
 süt süt
 s. 10
 s.-i (südi tanıma-) 3

Ş

şām (y.a.) Şam
 ş. 103
 şerbet (A.) şerbet
 ş.-ini (tamuğ ş. iç-) 86
 şirk ü nifāk (F. şirk, nifāk A.)
 şirk ve nifāk
 ş.-dın (kayt-) 43
 şükür (< A. şükr) şükür, min-
 nettarlık
 ş. kıl- 8

T, T

-ta / -te (bulunma hali eki) bk.
 -da / -de
 ta'acçüb (A.) taaccüb, hayret,
 şaşma
 t. kıl- 64
 tābi' (A.) tabi, bağı, dahil
 t. (müsülmānga t. bolğan kişi) 99
 taḥsīn (A.) takdir etme, beğenme
 t.-din özge 98
 taķı dahi
 t. 28

- t a m - damlamak
t.-madı (südi t.) 3
- t a m â m (A.) tamam, bütün, hep
t.-m (işler t. bil-) 79
- t a m u ğ cehennem
t. şerbetimi iç- 86
- t a n ğ l a - hayret etmek, şaşmak
t.-dı 17
t.-p 66
- t a n ı - tanımak, bilmek, kabul et-
mek
t.-r 39
(teñgrisini t.) 46
- t a p - bulmak, kollamak
t.-tı (fırsat t.) 56
- t a p u n - karşılaşmak, rastlamak
t.-dı 83
- t a r dar
t. (köñgöl t. kıl-) 80
- t a r ı - ekmek
t.-p (yaşşıkñunğ uruğın t.) 49
- t a r t - çekmek, sunmak
t.-tı (aş t. «ziyâfet verdi») 16
- t a ş l a - atmak, fırlatmak, terket-
mek
t.-dı (bâtil işni t.) 90
- t a y a k dayak
t.-dm (közini açma-) 28
- t e g gibi
t. (munuñg t.) 14, 15, 30, 45, 46
(*هاتون* *hatun* t.) 25
- t e g - değmek, ulaşmak, erişmek
t.-mesün (ziyân t.) 77
- t e ğ ü r - ulaştırmak, eriştirmek
t.-di (sözni t.) 78
- t e l i m çok, çok çok
t. ağırla- 50
- t e n ğ r i Tanrı
t. 44, 87
t.-ğa (büt-) 6
- t.-sini (tanı-) 46
- t e ş r i f (A.) teşrif, şeref verme
t. bir- 92
-tı / -ti (görülen geçmiş zaman
eki) bk. -dı / -di
- t ı n - dinmek, susmak.
t.-dı 34
- t i - demek, söylemek, anlatmak,
bahsetmek, krş. di-
t.-di 37, 45
t.-dük 101
t.-señg 23
t.-p 41, 58, 96
t.-yeliñg 13
- t i k e n diken
t. (sökeller t. ol yaralıg turur) 93
- t i l e - dilemek, istemek
t.-p (icâzet t.) 69
(süt t.) 10
- t i r i g l i k dirilik
t. kıl- 46
- t i ş i dişi
t. (müsülmân t.) 78
- t o ğ - doğmak
t.-up 3
- t o ğ r ı doğru
t. yol 9
- t o l - dolmak
t.-up (oğuz kadğusındın köñgül-
ler t.) 70
- t o y toy, düğün, ziyâfet, krş. *toy*
t.-da (ağırla-) 50
t.-lar (it-) 22
- ţ o y toy, düğün, ziyâfet, krş. *toy*
ţ. yarastur- 48
- t o y l a - toy ve düğün etmek, ziyâ-
fet vermek, ağırlamak
t.-dı 22, 97
- t u r - durmak
t.-ur 25

(andın t.) 89
 (ölüm haq t.) 68
 (yarahğ t.) 96
 t.-urlar (am tip t.) 96
 t.-ğunğ 30
 t.-up men 42
 t.-up 8, 32, 42, 81
 t.-maz (yavuş t.) 35
 - t u r / - t ü r (bildirme eki) bk. - d u r
 / - d ü r
 t u t - tutmak
 t! (atañğ dīnin t.) 31
 t.-up (özge dīn t.) 33
 t ü y u n - duymak, hissetmek (?)
 t.-dı 9
 t ü k e - tükenmek, yetmek, kāfi gel-
 mek
 t.-di 98
 t ü ş düş, rüya
 t.-inde (kör-) 5
 t ü ş ü r - düşürmek
 t.-gey (muvāfiq t.) 37
 t ü z e t - düzeltmek, düzene koy-
 mak, tanzim etmek, nizam ver-
 mek, nizama koymak
 t.-ti 1

U

u / ü (F.) ve (bağlama edatı)
 hind ü zengī 104
 sicistān u kābül 194
 - u / - ü (zarf-fiil eki)
 ayu (bir-) 44
 u l a n - eklenmek, bağlanmak, ka-
 tılmak
 u! (bu yanğa u.) 6
 (īmānğa u.) 6
 u l u ğ ulu, büyük
 u. bol- 11

murād bir- 87
 toylar it- 22
 söz 31
 (köz u. aç-) 50
 u.-dın kiçikke 64
 u l u s ulus, halk
 u. (barça u. il) 87
 (toyla-) 22
 u.-mı 1
 u n u t - unutmak
 u.-up (hudāni u.) 1
 u.-ma! (yoluñğ u.) 57
 - u r / - ü r (geniş zaman isim-fiil
 eki) krş. - a r / - e r
 -ür : kelür yol 73
 kelürde 39
 - u r / - ü r (geniş zaman eki) krş.
 - a r / - e r ; - r
 -ur : ayur men 32
 barur men 32
 ayur sen 58
 ahır 23
 atlanur 20
 aţlanur 47
 aytur 5, 31, 42, 68
 ayur 13, 29, 63, 65, 67
 katlanur 20
 kılur 11, 46, 91
 salur 47
 turur 25, 58, 89, 93
 urur 25, 93
 yaraşur 38
 -ür : tiyür men 33
 bilür 46
 birür 94
 erür 94
 u r - vurmak, sürmek
 u.-ur 25, 93
 u.-up (kelinni u.) 53
 (yüz u.) 32

u r u ğ tohum, nesil
u.-um (urğum içre) 15
u.-ın (yağışhknıñg u. tarı-) 49

u r u ş vuruş, savaş
u. içre 93
destürün kol- 81

u ş işte, krş. u ş a l
u. 30, 47, 54, 59

u ş a l işte o, krş. u ş
u. 44, 60

u ş a t - ufaltmak, parçalamak
u.-tı (köñgöl sırcasm u.) 61

u y - uymak
u.-up (dīniğa u.) 59
(oğuzқа u.) 96

u y a t - terbiye etmek
u.-tı 102

u y a t l ı ğ hayāh, terbiyeli, edepli
u. müselmān 19

u y ğ u r (k.a.) Uygur
u. 95

u z uygunluk, tenāsüp
u. (yoq ol yüzde u.) 52

u z a t - uzatmak, göndermek, yolla-
mak
u.-may (ti-) 101

Ü

ü ç üç (sayı sözü)
ü. kün 3

ü ç ü n için
ü. (oğlı ü.) 4
(oğuznuñg ü.) 21

ü z yüz, krş. y ü z
ü. (körklüg ü.) 52

V

v a k t (A.) vakit

v.-da (āhır v.) 93
v e l i (A.) lākin
v. 100

Y

y a ğ ş ı l ı k iyilik
y.-nıñg uruğın tarı- 49

y.-lar 41

y a m a n yaman, kötü, fena
y. iş kıl- 1

künde 100

volğa kir- 63

y.-mıñg (ol iki y. ağızınğa hāk) 76

y a n yan, taraf, cihet, yön

y.-ğa (bu y. ulan!) 6

y a n a yine, tekrar

y. 27, 37, 44, 49, 54, 56, 58,

70, 74, 90, 102, 104

y a n u t karşılık, bedel, ivaz
y. yağşılıklar kıl- 41

y ā r (F.) yār

y. bol- 99

y a r a l ı ğ yaralı

y. turur 93

y ā r ā n (F.) dost

y.-ı 100

y a r a ş - yaraşmak, uygun gelmek
y.-ur (sözi y.) 38

y a r a ş t u r - tertip etmek
y.-dı (toy y.) 48

y a r a t k a n yaradan, Tanrı
y. yarı bir- 84

y.-ğa büt- 9

y a r ı yardım, kuvvet

y. bir- 84

y a r ı ç ı yardımcı

y.-dur 80

y a r ı n yarın

y. 55

- y a v u k yakın
y. tur- 35
- y e n ğ - . yenmek
y.-mesün 77
- y e t - . yetmek, ulaşmak, vâsıl olmak
y.-ip kel- 82
- y ı ğ - . yığmak, toplamak
y.-dı (özin y.) 34
y.-dılar (çerig y.) 73
y.-ip (barçasını y.) 97
(öz katında y.) 65
- y ı ğ a ç e r (k.a.) Yığaç-er, Ağa-
çeri
y. 95
- y ı l yıl, sene, krş. ı l
y. (niçe y.) 46
- y ı l ı ğ ılık, mülâyim, yumuşak
y. (sözi hüb y.) 18
- y ı r a k yırak, uzak
y. k a ç - 88
- y i - . yemek
y.-diler (boğuz y.) 16
- y i b e r - . göndermek
y.-di 75
- y i g yeğ, iyi
y.-lerin (uluğdın kiçikke kamuğ
y.) 64
- y o k yok
y. 7, 15, 30, 52, 95, 98
turur 14
- y o l yol
y. 58
(toğrı y.) 9
y.-ğa (yaman y. kir-) 63
y.-ına (kilür y. çık-) 73
- y.-uñg (unutma y.) 57
- y ö r i - . yürüme, dolaşmak, krş.
y ö r ü -
y.-p (nökerleri birle y.) 47
- y ö r ü - . yürüme, krş. y ö r i -
y.-r (ögünde y.) 68
- y u l - . yolmak, zorla koparmak, sö-
küp çıkarmak
y.-ar (kanım y.) 71
- y u r u n ipek kumaş parçası, yama;
(mecazî olarak tedbir, çâre?)
y. 14
- y ü k ü n - . hürmetle eğilmek, yüz
sürmek
y.-üp 32
- y ü l ü ş taksim (?)
y. 98
- y ü r e k l i g yürekli, cesur
y. (atıncı bahâdur y. özi) 19
- y ü z yüz, çehre, krş. ü z
y.-de (yoğ ol y. uz) 52
y.-ümni 32
y.-i 18, 52
y.-ini 8
- Z, Z
- z a h m (A.) yara
z.-ı (oğ z. birle) 85
- z â t . (A.) zât
z.-mı 13
- z e n ğ ĩ (y.a.) Zengî, Hindistan
z. 104
- z i y â n (A.) ziyan
z. (teg-) 77

K I S A L T M A L A R

b. bk.	bahsine bakınız	k.a.	kavim adı
krş.	karşılaştırınız	ş.a.	şahıs adı
v.b.	ve benzerleri	y.a.	yer adı

Alt.	Altay Türkçesi	Küer.	Küer »
Bar.	Baraba »	Leb.	Lebed »
Çağ.	Çağatay »	OT.	Orta Türkçe
DT.	Doğu »	Osm.	Osmanlı Türkçesi
ET.	Eski Türkçe	Sag.	Sagay »
Harz.	Hârezm »	Sart.	Sart »
Kar.	Keraim Türkçesi	Soy.	Soyon »
Kaz.	Kazak »	Şor.	Şor »
Kıpç.	Kıpçak »	Tar.	Tarançı »
Kır.	Kırgız »	Tel.	Teleüt »
Kırım.	Kırım »	Tob.	Tobol »
Kkır.	Koman Türkçesi	Türkm.	Türkmen »
Köm.	Koman Türkçesi	Uyg.	Uygur »
Koyb.	Koybal »	Yak.	Yakut »

Abuşka. Besim Atalay, Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü, Ankara 1970

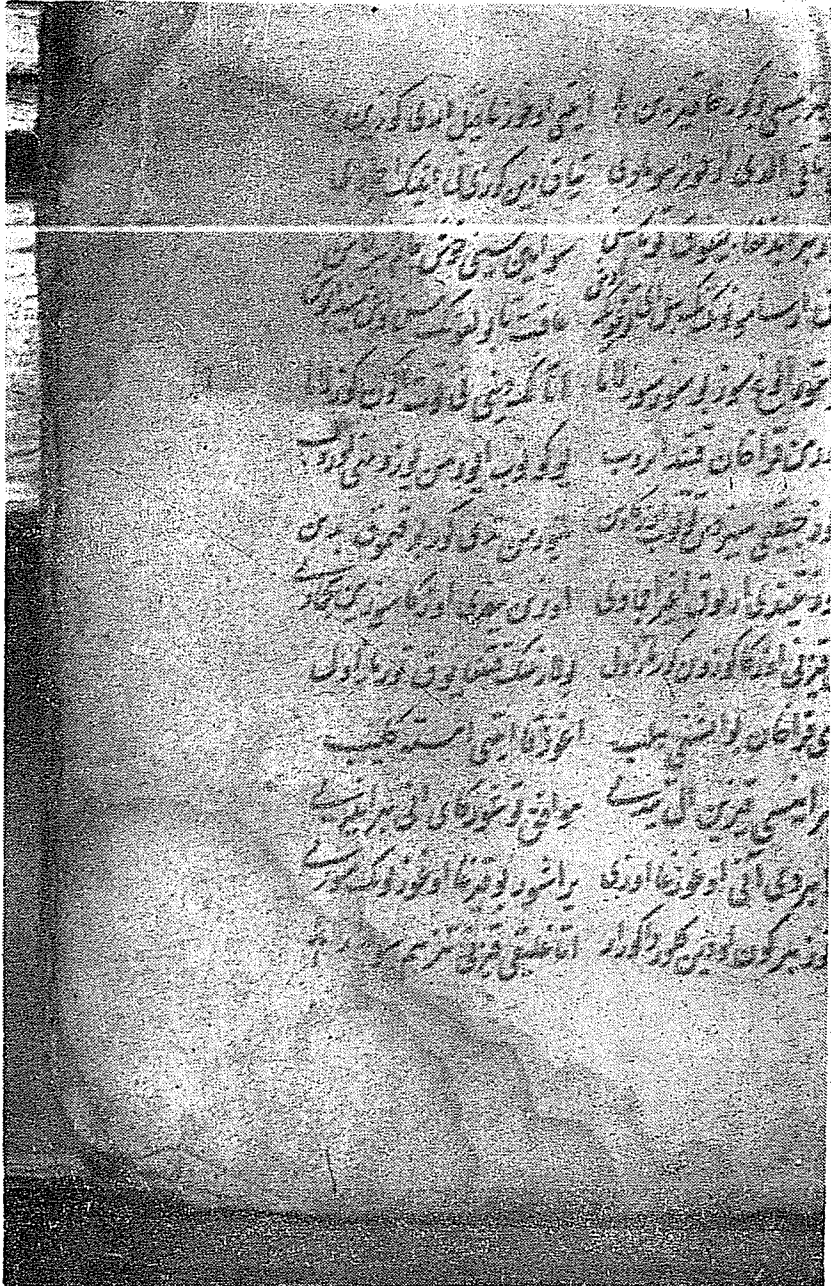
AGr. A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1950 (2. baskı)

- AH. Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetü'l-hakayık (Yayımlayan : Reşid Rahmeti Arat), İstanbul 1951, T.D.K. yayınlarından, C. II. 32
- An. Ind. W. Bang-A. von Gabain, Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte, Berlin 1931
- Az. T. Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971, İst. Univ. Ed. Fak. yayınları, No : 1633
- Chag. Man. János Eckmann, Chagatay Manual, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966
- Clauson, EDPT. Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972
- Çağ. İsim-fiiller. János Eckmann, Çağatayca'da İsim-fiiller, TDAY Belleten 1962, Ankara 1963, s. 51-60
- Divân. Kasgarh Mahmud, Divanü Lugat-it-Türk (Yayımlayan : Besim Atalay), c. I-III, Ankara 1938-1941, Dizin Ankara 1943
- DS. Drevnetyurkskih Slovar', Akademiya Nauk CCCP, Institut Yazikovnaniya, Leningrad 1969
- Ebü Hayyân, el-İdrâk Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk (Yayımlayan : Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931
- G. Doerfer, TMEN Gerhard Doerfer, Türkische und mongolsche Elemente im Neupersischen, c. I-IV, Wiesbaden 1969-1975
- ET. 'de İsim-fiiller Kemal Eraslan, Eski Türkçe'de İsim-fiiller (Partisipler), İstanbul 1974 (Doçentlik tezi)
- ETŞ. Reşid Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, Ankara 1965, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. Seri, No : 45
- Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye (Yayımlayan: Besim Atalay), İstanbul 1945, T.D.K. yayınlarından
- İbnü Mühennâ. İbnü Mühennâ Lügatı (Yayımlayan : Aptullah Battal), İstanbul 1934
- KB. Yûsuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Yayımlayan : Reşid Rahmeti Arat), I Metin İstanbul 1947, II Tercüme Ankara 1959, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, II. Seri, No : 20

- Nesâyim Kemal Eraslan, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve (Metin ve Dil Hususiyetleri), İstanbul 1969 (Doktora tezi)
- OK. Talat Tekin, A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968
- Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, İstanbul 1970, MEB. 1000 Temel Eser : 32
- Radioff, Wb. Wilhelm Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, c. I-IV, Mouton and Co. 1960
- Räsänen, Wb. Martti Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen, Helsinki 1969
- SDD. Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, c. I-IV, İstanbul 1939-1951, T.D.K. yayınlarından
- Şeyh Süleyman. Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul 1298
- TDB. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1972, İst. Üniv. Ed. Fak. yayınları : 785
- TDG. Jean Dény (Ali Ulvi Elöve), Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), İstanbul 1941, MEB. yayınlarından
- TG. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İstanbul 1974
- TTS. Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, c. I-VI, Ankara 1963-1972
- US. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1968, Türk Dil Kurumu yayınları : Sayı 250
- Zenker, Wb. Julius Theodor Zenker, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch, Leipzig 1866

قراخان اوستا، قورقانی بیلیک قورقانی اوزوب جان لیس قیلیب
 ایلدی ریزدی قورقانی بر او طلال ایگا ناکیم قصه لاری ای ایسین سنکا
 قورقانی اوزوب کون اوقی امور ایابی اناسینگ مرکز سوزدی قماوی
 اناسی قسح قدیم او علی اوجون برب ایجا ک اناسی قسح کون
 قسح کور کیم او علی ایوان کا اناسینگ نام بر سوزدم برب سنکا
 سسین اول سکری کور ایوان اولان قوی اول ایوان ایسی بر ایوان اولان
 اگر سوزد اناسینگ ایسین سسینی یوق ارسا اولار سسین قسح سسین
 اناسی اوستی بر سوزدی قورقوب سسین قسح قورقوب سوزدی
 سسین بر لا قوی بر ایوان اولان بر ایسین سوزدی قورقوب قسح قورقوب
 اناسی اول اول سوزدی قورقوب اناسی سوزدی سسینی سسین
 بر ایسین اوستی بر ایوان اولان اناسی سوزدی قورقوب قسح قورقوب
 اناسی قورخان سوزدی قورقوب کور ایسین ایسین قورقوب
 اوزوب کون اوزوب اولان قورقوب اوزوب کون اوزوب اولان قورقوب

مشورت قیلا اینک اوز بیکار برون اور اکی فی یومور تور مو لوک یک بیرون
میدن اور نوم ایچا موور کیشی یوق ایردی بولونانی خلاق سنه
کم اش تارقی بارجه سیدلا بوزن اولون اوز اینی انادی انوز
اشکمان بوسوزنی ماری ناکلا ده اولوز لوک اینی فی قورغ انکار
یوق لوک اده فی قیلن سلیح کوکولی هر کیلک سوزنی قوین صلح
ایم چی بیا روی اکیلیک اولوز ازیلیک سلطان جنوخ توروزنی
و اینج لالا اوخا اولم اطلالوز کم اوزدی ایچا قسح قلاوز
اما سیرخان اولوز کیم چون اینی قیزی کوچوردی کو چون
الغ اولوز اینی اوس اولوز اولوز اوز خاتونی بولا اولوز
اور جتکاکم بیسی سبیاک سوار من سینی خیز سلطان ایساک
خاتونی بوسوزنی قبول قلاوی اوز سیم آنی کوردی کانی ایلی ای
سازد خاتون تک اویدا نوز و اوز کبر سا حیف انی کو ب ادر
اناسی قراخان کوردی بیلدی چین اینی قرقا اولوز قلدی قیین
بنم

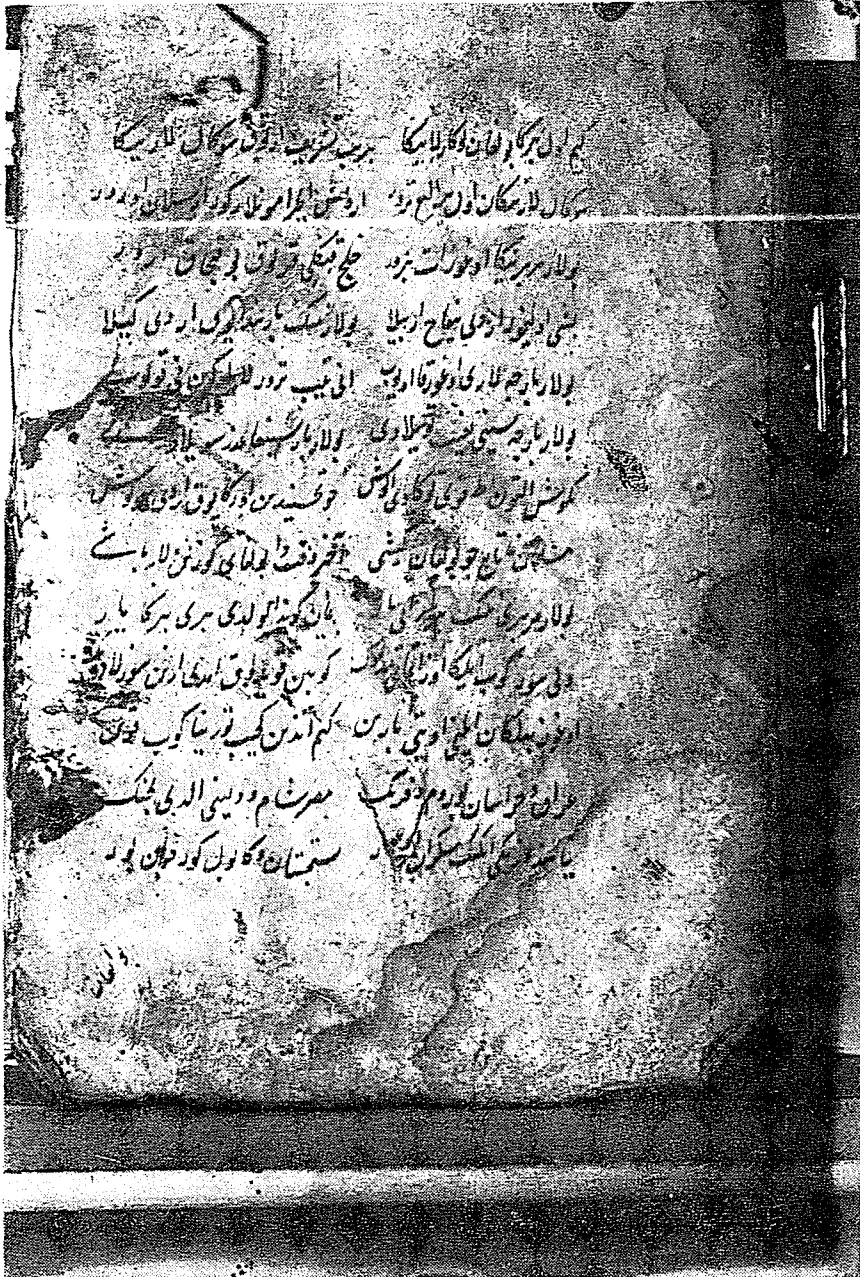
ایسی سمن ایدی میکین اوزونک ایاسن ستماس بیلایین سوزونک
 اکر تریب آتی تو مارار ساسن نیوت بیتمی لوقا اوش قیلماسن
 یوسوزنی اشتی قیر ایتورردان سین انجان فی ایامی تریوبش بیجان
 فی ایاسنک ایاسن ایت ایاسن بو شترک نفاق دین جنوق قیاسن
 او شغال مکر برورد تو مارار انکا نیانی دیگانی او بر منقا
 سوزونک تک تیدی قیر انجان کلونور او غوز سودی قیرنی سوزونکا بو
 نجایس سوزونک تک تیرک لیک قیلور کم اول مکر سینی تیریم بلور
 اوشس اندین سوک افخادم اطلالور وکار لاری بر لایور سوس ایس
 قرانجان لویز ایشور دی طرسه اکر قسراق اولدی سافیش سرتوی
 کلین لاری اوکا کوردی بریب نیاییننی لوقا نیک اوروغان تریب
 اکر لاری لویز اولارنی تلیسم اوزی قیلغی کورکوک سلم اولم
 کجس لار کایدی سیمار کاتینک سوزوم بار ایاسن سملاریم بیلیک
 سیرا کلین نیک یوزی کورکوک اوز بریکر قیج واق یوق اول یوزونور

نی دین سیز کوفی او فو سو مادی بو کو کو ز کلین فی او بر بر قویادی
 یار او فی او سن سواری بودا نی دین سیزنی سو ماز سبانی فی او
 ای بی تک بیا این سو زه کو زار سن دو اسن قیلا این بو کو زار این
 و ای کلینی استنی بو سو نه نیاتنی فرصت الخ ای بی کو زار
 بیز انکو کایدی سلمان بو کو بیز ایدون چو این او نوما و لو تک
 او ز تک دنی قی او ای سن نیابرنی یول تب او رسن کو چون
 بیز او سن جان دنی قی او ای سن او بیز او کو او زو تک دینیا او یولت کر یا دو تک
 او نسال بیز سن مسلمان قیلب سو او بیزنی عو ماز کو زنی سو نال
 ای بی تک سو ز لارین بر سو سن او نسال او فو زو تک بو کو زار سو سن
 قرا جان استنی بو لار تک سو سن قس قس بو لارنی کو یوردی او سن
 او ای سو اشکانه دو جان بیز یمن یولنا او سن سو کور باره سو
 ای لار بر لانه کم سیک لارین الخ دس کجک کورغ سیک لارین
 سیک او دقتی او لارغا ایون کلین لار دینستی سو سن لار

«Oğuznâme»

لا باهره تا کتاب تو قلمب او خورز لوک انبشنی صیفت بطلب
 رخاورد از ملک بران بطلب تا قیدیا کمرز است اوزره کونده قیلنگ
 ان امروزه در عالمم حق بفر بزرگ دین فنا جویدی اوزدیا یورد
 و خورز و طالسکا کله دوی لار اجارت بطلب دستور ی قولد یلار
 بنا جان خیدین صفت بر بوزب او خورز قهر عوسیندن کول لار لولوب
 رگی برن سود تشبیر لار و جانین اوزور لوک قانی نی یولار
 سیا بولماک من خورز لوک کشتی بوایشن لایمندا اولار کوب کشتی
 سود لار کوب کشتی لار او خور لوک کولولویا جصی لار
 با اول اولور کوب کشتی لار بار لیردی قیلیداقری اوسه
 و زاریب اولور یلار کیم اکی خان لوک اونکار دی سسی
 تا کشته ایشن تا کورسری یلک اول اکی بیان نیک اغیرین خاکاک
 حاضر اولور کشتی لار ز انجان باریب کورسیمی نکلما سون
 لوسون اولور کشتی لار بی من دس کوب اولوق مسلمان کشتی

اوغوز بیلدی ایشلار قامین اوزدی نوکار لاری برلا پیرا کور سوک
 نوکار لاری ایله ایز ایز باور بر ایاری چی دور کو کول قیلا مار
 نو سو بر لا باور چیلدی لار اوشن دستور نی تروجه قولدی لار
 اتاسی خان جرمک بر کلابت ییت کلدی کوردی اوغوز قامور
 جیقینان اوغوز قامونزی اوزی چلر یاره سینیار جم کیز کوزیسه
 اوغوز قامیر اتان یاری بری کور اتاسی کوزی کیم اوردی قلدی کور
 بر اوق زحم بر لا و اتان کوزیسه خسته قاماردی قایل سوک
 خان اولدی جرمکی قوج قچی لار شوع منز مینی کوی ایشی لار
 مراد پردی سکر اوغوز قام اوزع سوز کایق بر جا اوسن اوغوز
 قران خان ایشی لاری قچی بر اق قران جهر تیبدا سجار قان قران
 خطای قیر ایل اندین ترور کور ابله سین لار بر سب تور غور
 نی اوزر کا ایلنی اوغوز باشلادی فی کیم باطل ایند کیمین تاشلادی
 اوزی بیلگان ایلمی سلمان قیلب عبادت قیلور از ایدی سین سلب

«Oğuznâme»